

Janek MUSEK

PSIHOLOŠKE PRVINE NARODNE IDENTITETE IN ANALIZA SLOVENSKE SAMOPODOBE

UVOD

V svojem prispevku želim obravnavati dve med seboj povezani tematiki. Najprej želim opredeliti psihološke vidike narodne identitete in prikazati te vidike ter njihove prvine v povezavi z oblikovanjem in sedanjimi značilnostmi narodne identitete pri Slovencih. V nadaljnjem pa želim prikazati psihološke podatke, ki govorijo o tistih osebnostnih (značajskih) lastnostih slovenske populacije, ki ustrezajo najbolj znanim slovenskim narodnostnim avtostereotipom in na ta način empirično preveriti veljavnost teh avtostereotipov.

Prvi del razprave torej obravnava najprej ključne pojme, ki se povezujejo s problematiko naroda (nacije), narodne (nacionalne) zavesti in identitete, nacionalnega značaja in nacionalnih stereotipov. Temu sledi prikaz psiholoških prvin narodnostne identitete in samopodobe ter mehanizmov po katerih se oblikujeta. Posebej so izpostavljene vsebine slovenskega osebnostnega avtostereotipa.

Drugi del razprave se loteva vprašanja, kako se glavne poteze slovenskega osebnostnega (značajskega) avtostereotipa ujemajo z empirično ugotovljenimi dejstvi. Pri tem se razprava opira tako na podatke, dobljene pri reprezentativnih vzorcih slovenske populacije, kot tudi na mednacionalne primerjave osebnostnega profila slovenske populacije. Gre seveda za analizo osebnostnega profila slovenske populacije, kot nam ga kažejo psihološki preskusi in vprašalniki. Ta analiza obsega primerjavo povprečnih vrednosti slovenskih vzorcev glede osebnostnih dimenzij, potez in sposobnosti s primerljivimi vzorci drugih narodov.

NARODNOSTNA ZAVEST, IDENTITETA IN SAMOPODOBA

Terminološki vidik problematike

Pojmi, ki jih je treba predvsem razčistiti in postaviti v medsebojni odnos, so zlasti pojmi ljudstva (etnijske), naroda in nacije. O teh vprašanih sta pri nas v novejšem času analitično razpravljala Urbančič (1985) in Rizman (1991). Za našo obravnavo je ključen pojem naroda, ki ga bom uporabljal kot sinonim za pojem nacije. *Narod* oziroma *nacija* je v tem pomenu etnija, ki je dosegla raven samorefleksije (samoozaveščenosti) in ki je dosegla državnost, ali pa si vsaj zavestno prisvaja pravico do državnosti in ima tudi možnosti, da to pravico uresniči.

S samorefleksijo nacije oziroma naroda pa se že približujemo pojmom narodnostne zavesti, identitete in samopodobe. *Narodna (nacionalna) zavest* vsebuje

sicer prvine rodovne, plemenske in etnične zavesti, a jih tudi presega, saj zajema tudi prvine državnostne zavesti. Presega pa te prvine še posebej zato, ker vsebuje izdelano narodno identiteto kot svojstven kompleks skupnih predstav in značilnosti, s katerimi se pripadniki naroda istovetijo (glej preglednico 2). Tako jo moramo razlikovati tako od etnične zavesti, kjer je to istovetenje manj določno in prisotno in ne vsebuje prvin državne (državnostne) zavesti, kot seveda tudi od nacionalne, človečanske zavesti, kjer občutenje pripadnosti ni omejeno na nacionalne, etnične in plemenske vsebine.

Skupinska zavest in identiteta

O skupinah, ki jim pripadamo, si oblikujemo različne predstave, misli, spoznanja, čustva in občutja. Celoto vseh teh prvin, ki jih doživljamo v odnosu do neke skupine, imenujemo skupinska zavest. Prvine skupinske zavesti se pojavljajo pri vseh pripadnikih skupine in te prvine se lahko tudi razlikujejo. Vendar pa se pri večini pripadnikov skupine pojavijo tudi podobne ali celo enake prvine; tedaj bi po mnenju nekaterih avtorjev lahko govorili o skupni skupinski zavesti ali skupinski ideologiji. Med najpomembnejše kategorije skupinske zavesti nedvomno spada narodnostna ali nacionalna zavest, o kateri bomo spregovorili malo natančneje. Obstajajo pa seveda zelo različne oblike skupinske zavesti - teoretično toliko, kolikor je skupin. In podobno kot govorimo o nacionalni zavesti, bi lahko govorili v odnosu do drugih skupin, denimo o slojni (razredni) zavesti ipd.

S skupinsko zavestjo se povezuje občutje skupinske identitete. To zajema celoto predstav o skupini, s katero se posameznik identificira in po katerih se (v njegovih) očeh ta skupina razlikuje od drugih skupin istega razreda. Analogno kot o nacionalni zavesti seveda lahko govorimo tudi o nacionalni identiteti.

Tradicija ter skupna in povezana usoda omogočajo, da se pojavijo podobne kognitivne in emocionalne vsebine nacionalne identitete pri mnogih pripadnikih narodnostne skupnosti. Tako lahko govorimo o pravi narodnostni samopodobi. Narodnostna samopodoba zajema tiste predstave o značilnostih lastnega naroda in njegovih pripadnikov, ki si jih deli večina teh pripadnikov. Gre torej za nekaj "kolektivni" korelat osebne ali individualne samopodobe.

Rodovna, plemenska in etnična zavest

Do nacionalne zavesti in nacionalne identitete v modernem smislu vodi precej dolga pot. Kljub temu, da danes radi postavljamo nacionalno zavest v nasprotje s plemensko in tudi etnično zavestjo, moramo vedeti, da obstaja med njimi tudi kontinuiteta. Plemenska zavest je vtkana v etnično in ta v nacionalno. To je preprosto posledica zgodovinskega sosledja. Po vsej verjetnosti je občutje pripadnosti rodu, klanu in plemenu prva oblika skupinske zavesti, v kateri lahko iščemo prototip poznejše etnične in še poznejše nacionalne zavesti. Rodovna, plemenska in etnična zavest so se oblikovale vzporedno s širjenjem celotnega življenjskega obzorja. Dokler posameznikovo duhovno obzorje obsega samo dvoje ali troje rodu, mora biti skupinska identiteta nujno omejena na rodovno identiteto. Ta

zavest se mora nujno diferencirati znotraj iste plemenske skupnosti in istega jezika. Pripadnost določenemu plemenu in jeziku nima diferencialnega pomena in ne pride v poštev kot kristalizacijsko jedro skupinske zavesti. S širjenjem obzora doseže proces skupinske identifikacije točko, ko se v posameznikovem kognitivnem prostoru grupirajo plemenske skupnosti, ki imajo več sorodnosti (npr. enak ali podoben jezik ter geografsko bližino) v eno skupino, ta pa stopi v opozicijo z ostalimi skupnostmi, ki tvorijo drugo skupino. Na tej stopnji je bila npr. plemenska zavest starih Grkov v Herodotovem času: v njej so se pripadniki sicer politično in geografsko razdvojenih lokalnih grških skupin vendarle čutili bistveno bliže drugim helenskim skupinam kakor pa "barbarskim" ljudstvom, ki so dopolnjevali starogrški kognitivni horizont. Pomemben mejnik tega procesa pomeni oblikovanje etnične zavesti, ko postane sila pomemben diferencialni atribut skupinske zavesti občutek pripadnosti istemu jeziku in isti jezikovni kulturi.

Državna (državnostna) zavest

Sodobna nacionalna zavest in nacionalna identiteta pa imata še en dodatni izvor. To je zavest pripadnosti državi in njenim institucijam. Zgodnje civilizacije so ustvarile niz državnih tvorb, ki so preko svojih institucij (zlasti vladarskih in religioznih) posredovale pomembno in jasno skupinsko zavest. V mnogih od teh držav je ta zavest sovpadala s plemensko zavestjo in celo s predstopnjami etnične zavesti, v drugih pa sploh ne. Po svojem bistvu je zavest državne pripadnosti neodvisna od plemenske ali etnične zavesti. Egipčovski, babilonski, asirski in perzijski imperij so v določenih obdobjih združevali vrsto plemen in ljudstev pod enotnim žezlom in drugimi državnimi institucijami. Še ekstremnejša primera sta cesarstvo Aleksandra Velikega in rimsko cesarstvo. Na drugi skrajnosti imamo svet stare Grčije, kjer se na skupnem etničnem prostoru tare množica polisov, državnih tvorb. Če kdo dvomi v državno zavest pripadnikov grškega polisa, si naj samo prebere enega izmed Periklovih govorov; pripadnost atenski državi pomeni enega izmed vrhuncev državne zavesti, kar jih je izpričanih v zgodovini.

V nekem smislu imamo podobno situacijo v novoveški zgodovini. Na eni strani imamo etnične skupine, ki so združene v eni državi in v njej dominirajo, s tem pa omogočajo postopno in nebolečo fuzijo etnične in državne zavesti v nacionalno zavest. Primera takšnih državnih tvorb sta zlasti Francija in Britanija, deloma tudi npr. Španija in Rusija. V teh primerih se je etnična zavest potrjevala z državno in prehod v nacionalno zavest je bil relativno neboleč vsaj za dominantne nacije (zato pa je do danes ostal nerešen za druge, manjše etnične skupnosti). Na drugi strani imamo večetnične nacionalne tvorbe kot je npr. nakdanja Avstrija in Avstro-Ogrska. Tu je državna zavest po sili dominirala nad etnično zavestjo in probleme z nacionalnim uveljavljanjem so imele in jih še imajo celo etnične skupnosti, ki so v avstrijskem in avstro-ogrskem cesarstvu imele privilegirani položaj, denimo nemški Avstrijci in Madžari. Na tretji strani imamo velike etnične skupnosti, kot sta nemška in italijanska, ki pa so razdeljene med več državami. Poskusi, da bi v porajajoči se nacionalni zavesti združili etnično komponento z državno, so pri obeh skupnosti sprožili orjaški proces nacionalnega združevanja in političnih pretresov, ki je preoblikoval politično podobo Evrope v 19. in 20. stoletju. Ta proces se je

začel v 18. stoletju kot proces narodnega prebujanja in je vtisnil do danes neizbrisen pečat pojmovanjem nacionalne zavesti in identitete.

NARODNA ZAVEST - KONSTRUKT IN REALNOST

Organski model naroda

Šele pozno razsvetljenska in romantična miselnost prinašata novo pojmovanje naroda, narodne zavesti in identitete. Dotlej je narodnostna zavest obstajala le v "prednacionalnih" oblikah: bodisi kot plemenska zavest pripadnosti nekemu ljudstvu (kar je bilo pogosto enako pripadnosti skupnosti, ki govori določen jezik), bodisi kot zavest regionalne pripadnosti, ali pa kot zavest pripadnosti neki državni tvorbi oziroma njenemu vladarju. Sam pojem naroda je pomenil abstrakcijo v pomenu državnosti; po pravilu so narod istovetili z vladarjem in z vladajočimi sloji. Za Ludvika XIV. je bil "ves narod vsebovan v kraljevi osebi". Montesquieu je zapisal besede: "nacija, to se pravi, segneurji in škofje". Nacionalizma v današnjem pomenu besede ni bilo in patriotizem ni pomenil zvestobe domovini ali narodu, temveč zvestobo monarhu. Kot pravi Spektorski (1932), se zvesta služba tujemu monarhu pač ni štela za izdajstvo domovine.

Nasproti temu se je v filozofiji, ki jo danes označujemo kot filozofijo romantike, začelo uveljavljati novo, precej drugačno pojmovanje naroda (nacije). Francoska revolucija je razširila pojem naroda na celotno skupnost državljanov, ki jo je z revolucionarnim zanosom označila kot "patrie" v dokaj spremenjenem pomenu besede. Narod in domovina sta postajala moralna, zavezujoča pojma. Še bolj kot v Franciji se je novo pojmovanje izoblikovalo na nemških tleh. To novo pojmovanje bi sam označil kot "organsko teorijo naroda". Herderjeva zgodovina človeštva se bere kot opis svojevrstnega organskega razvojnega procesa ("Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit", štirje zvezki, izšli v letih 1784-1791). Cilj zgodovine je pravično, svobodno in pokončno človeštvo, nosilci tega razvoja pa so narodi. Narodi so kot superorganizmi, vsak s svojo individualnostjo določeni, da bodo v medsebojnem sodelovanju in harmoniji uresničili ta epohni cilj.

Tudi v Heglovem videnju zgodovine se svetovni duh uresničuje v narodih - ne sicer v njihovi harmoniji, temveč v njihovem boju. Nazadnje mora človeštvo končati kot družba brezpravnih in manjvrednih narodov pod hegemonijo gospodujočega naroda, po možnosti nemškega. Za Hegla je zgodovina dobesedno tudi že končana, saj je svetovni duh idealno utelešen v pruski državi. Savigny je zavračal pojmovanje naroda kot vsote posameznikov; imel ga je za napačno "francosko teorijo". Temu "mehaničnemu pojmovanju" je postavil nasproti pojmovanje naroda kot živega organizma in to se mu je očitno zdelo bolj "germansko" in zato pravoerno.

Organska (organizmična) teorija naroda ima nekaj pomembnih sestavin. Morda je najpomembnejši del te teorije pojem "narodnega duha" (Volksgeist) oziroma "narodne duše" (Volksseele). Narod kot superorganizem ima svojo duševnost, osebnost, svoj duh, ki se izraža v njegovi kulturi in zgodovini, v njegovem jeziku, v njegovi umetnosti, znanosti, pravu, v vseh njegovih izročilih, mitih, religiji, običajih.

Organska teorija naroda v bistvu temelji na pojmu narodnega duha, kajti prav narodni duh povezuje narod v učinkovit superorganizem. Brez pojma narodnega duha izgubi ta teorija svojo podlago in svojo razlago.

Ne smemo misliti, da se je organsko pojmovanje naroda, ki je omogočilo novo oblikovanje narodne zavesti, identitete in nacionalizma, takoj uveljavilo. Nasprotno, ni mu bilo postlano z rožicami. Nujen je bil, denimo, spopad s pojmovanji monarhističnega legitimizma. Zlasti oblast v večnacionalnih državah (npr. v Avstriji) ni bila naklonjena nobenemu nacionalizmu, tudi nemškemu ne. Cesar Franc ni trpel besede "domovina" in v nekem reskriptu knezu Schwarzenbergu je sintagmo "moji narodi" nadomestil z "moja država" (Spektorski, 1932). Metternich je izjavil, da je "nemška čud" (deutscher Sinn) nekaj mitološkega. Ljudem, mislečim po starem, je bilo npr. težko razumeti trditev, da sta Prusija in Bavarska dva dela enega naroda. Šele pozneje so oblastniki nekaterih držav dojeli, da jim lahko prebujajoči se nacionalizem dobro rabi v politične namene. Brez tega prodora nacionalne miselnosti bi npr. Nemčija in Italija verjetno še danes predstavljali zgolj geografski, ne pa tudi državni pojem. A nacionalne miselnosti in nacionalizma nove dobe si brez organske teorije naroda ni mogoče predstavljati.

Razsvetljenska ideologija je po svoji biti mnogo bliže kozmopolitizmu kot nacionalizmu. Britanija in Holandija sta med prvimi vgradili močne prvine razsvetljenstva v lastni državni ustroj. Tako so se ti elementi zasedrali trdneje kot v tistih monarhijah, kjer je bil nosilec velikodržavnega razsvetljenstva razsvetljeni absolutizem. Med primeri Avstrije, Prusije in Francije je samo slednja te prvine zares temeljito podržavila in to ne po zaslugi dinastije, temveč v boju proti njej, v revoluciji. A demokratične pridobitve si je morda Napoleon res predstavljal kot neke vrste kozmopolitsko kulturno in politično enakost oziroma izenačevanje, a samo v teoriji. V praksi jih je "izvažal" na imperialistični način in dominantno mesto Francije v "novem redu", ki ga je ustvarjal s silo orožja, zanj sploh ni bila vprašljivo. To je moralo vzbuditi odpor pri drugih, npr. nemških razsvetljencih in demokratih: pripravljani so bili sprejemati ideje emancipacije, ne pa tudi vodilne vloge tuje nacije. Reakcija, ki so jo sprožili, je bila burna. Nacionalnemu podrejanju se je dalo najučinkoviteje upreti z veličanjem lastnega naroda. Nemški romantiki, ki so že pred napoleonskim obdobjem uprli oči v folkloro - res da ne samo svojo, nemško - so prevzeli v tem odporu vodilno vlogo. Svoje prednosti so znali izkoristiti silovito in temeljito. V dunajskih "Filozofskih predavanjih" (imel jih je v letih 1804-1806) je Friedrich Schlegel kratkomalo poudaril, da se "veličina neke nacije meri z njeno privrženostjo lastnemu jeziku, religiji, običajem, navadam, lastnemu načinu mišljenja in življenja" (cit. po Cocchiara, 1984, str. 250). Hkrati pravi: "kolikor starejši in čistejši je rod, toliko so starejši in čistejši njegovi običaji; a kolikor so starejši in čistejši običaji, toliko večja in pristnejša je navezanost nanje in toliko večja je tudi nacija."

Relativna neuspešnost nacionalnih državnih tvorb je nemške romantike in "germaniste" še toliko bolj silila, da se oprejo manj na politično, kot pa na duhovno moč naroda. V ospredje so postavili njegovo kulturno bit. Duhovna moč nacije pa se po njihovem mnenju kaže še zlasti v poeziji, tako ljudski, pa tudi v delih velikih umetnikov, ki so veliki prav zato, ker so s svojim genijem izrazili dušo naroda in seveda s tem tudi sami prispevali k njej. Poezija, zlasti ljudska je duša naroda. Romantiki so že vselej poveljevali individualnost, osebnost in genialnost posame-

znika. Na prehodu iz 18. v 19. stoletje je nemška romantika naredila korak dalje: nad duh in osebnost poedinca je postavila duh ali osebnost nacije. Nemški romantizem se je prelevil v germanizem. Vse, kar so romantiki spoštovali in idealizirali v zgodovini, izvornost vzhoda, začetni, nepokvarjeni duh stare Grčije in Rima, pristnost barbarskih ljudstev, srednji vek kot spoj "severnjaškega in krščanskega" duha (Schlegel, 1803), nadaljevanje in vrhunec vsega tega naj bi bila porajajoča se nemška nacija. Nemštvo je postalo alibi za svojevrstno romantično eshatologijo. Schlegel je v svojem navdušenju šel tako daleč, da je rojakom in samo njim pripisal spoštovanje do umetnosti in znanosti zaradi umetnosti in znanosti same kot nacionalno lastnost! Zaključek je potem razumljiv: med narodi, ki ustvarjajo umetnost in znanost ima najvišjo ceno tisti narod, ki ju ustvarja samo zaradi čiste ljubezni do njiju, in pri katerem je tovrstno ustvarjanje že prava nacionalna značilnost.

Tako je nemška romantika prestopila mejo, do katere so vrednote romantizma še lahko pomenile vzpostavljanje mostu med porajajočimi se nacijami in preko katere usmerjanje k nacionalnim vrednotam postaja že sredstvo licitacije nacionalizmov in sredstvo za ustvarjanje nacionalnih hierarhij, ob katerih namišljeni in pristranski izbor narodnostnih odlik pač avtomatično zagotavlja prvenstvo lastnemu narodu.

Teorija naroda kot organizma s sebi lastnim duhom in "osebnostjo" pa je vtišnila neizbrisen pečat modernim pojmovanjem nacionalne zavesti. Danes kar pogosto zasledimo pojmovanja, da je ne samo ideniteta naroda, temveč celo ideniteta posameznika zgolj psihosocialni konstrukt, proizvod miselnosti in kulture, torej nekaj, kar vsekakor ni "prava", naravna danost in realnost. Toda jezik, kultura in običaji predstavljajo srž tega, na kar še danes najprej pomislimo, ko je govor o nacionalni zavesti in nacionalni identiteti. Gre za attribute nacionalne zavesti, ki kažejo na njeno duhovno in v nekem smislu tudi naravno podlago. Ta podlaga pomeni realnost nacionalne zavesti, realnost, ki presega zgolj socialni dogovor in socialno konstrukcijo. Svoj narod in sebe kot pripadnike tega naroda avtomatsko dojemamo skozi prizmo vezanosti na lastni jezik in kulturo. Še več, v skladu s to "optiko" v življenju tudi ravnamo. Nacionalna zavest in nacionalna opredelitev botrujeta nizu najpomembnejših odločitev v našem življenju. Ne nazadnje je nacionalna identiteta zelo pomembna sestavina naše individualne identitete (kot so npr. druge takšne sestavine naša spolna, generacijska, družinska, slojna, poklicna identiteta). Ta prispevek organske teorije bo verjetno ostal trajna sestavina vsakršne nacionalne zavesti in tako je prav; ne bi pa bilo prav, da bi z njo sprejeli tudi pretiravanja in zablode organskega, v bistvu romantičnega pojmovanja nacije.

Nacionalna zavest in identiteta

Nacionalno zavest si danes navadno predstavljamo kot sintezo etnične zavesti z državno zavestjo. Mnogi znaki kažejo, da se danes, proti izteku 20. stoletja, poleg nedvoumnih znakov političnega integriranja v velike, nadnacionalne politične super tvorbe, kakršna naj bi bila še vedno le kot neuresničeni ideal obstoječa Združena Evropa, z vso silo uveljavlja prav zadnja faza oblikovanja skupinske identitete, torej prehod iz zgolj etnične identitete v nacionalno identiteto. Tako smo priče

navideznemu paradoksu, ko se sočasno uveljavljajo tako nacionalna kot tudi nadnacionalna in celo multinacionalna identiteta. Problem je najbrž v tem, da nadnacionalna integracija seveda terja predhodno integracijo etnične identitete z državno identiteto in s tem zahteva tudi oblikovanje državnosti pri mnogih narodih, ki tega doslej še niso dosegli. Slovenija je skoraj paradigmatični, nikakor pa ne osamljeni primer tega procesa. Zdi se, da lahko neki narod uresniči polno raven nacionalne zavesti in identitete le tako, da uveljavi tudi svojo lastno in to polno državnost in da je šele na tej stopnji pripravljen, da res suvereno in svobodno sodeluje pri oblikovanju nadnacionalnih ali večnacionalnih političnih supertvorb. Kot kaže so zato obsojeni na propad vsi poskusi, da bi potrebo po oblikovanju nacionalne identitete zadovoljevali le s pomočjo deljene državnosti, oziroma deleža pri takšni državnosti, ki seveda lahko še do neke mere ustreza dominantemu ali hegemon-skemu narodu, ne pa tudi ostalim. Izkušnje Avstro-Ogrske, Sovjetske zveze, Jugoslavije in tudi izkušnje vseh kolonialnih supertvorb to lepo potrjujejo.

Nadnacionalne skupinske zavesti in človečanska zavest

Zdi se, da samo polno uresničena nacionalna identiteta in zavest zagotavljata, da bodo brez pretresov potekali procesi nadnacionalnega integriranja. Ti procesi se tudi sami vsaj delno navezujejo in naslanjajo na različne oblike skupinske zavesti in občutij pripadnosti: od etničnih, do širših kulturnih in regionalnih. Danes imajo določeno težo pojmi širše kulturne pripadnosti: dobro jih lahko razumemo tako Evropejci, kot tudi npr. Indijci, Kitajci ali Japonci. Težo ima npr. pojem pripadnosti demokratičnemu (svobodnemu) svetu, veliko bolj kot denimo razglašeni, vendar propagandistično votli pojem komunističnega internacionalizma. In samo polno spoštovanje tako individualne kot nacionalne identitete lahko da pravo vsebino najvišjim oblikam nadindividualne zavesti, kot sta npr. človečanska in planetarna zavest.

Nadnacionalna, človečanska zavest se redko pojavlja tako intenzivno in emocionalno polno kot etnična in nacionalna zavest in tako osebnostno eksistencialno kot individualna zavest. Pomemben razlog, da se človečanska zavest ne morem tako jasno izražati in profilirati, je preprosto dejstvo, da ji manjka vsak otipljiv diferencialni moment. Zato ostaja za marsikoga preveč abstraktna in neživljenjska. Človečanska zavest nima prave diferencialne vsebine. Živali so za današnjega človeka bitja, ki se ne morejo meriti z njim samim. V totemistični preteklosti je bilo gotovo drugače, a tedaj je rodovna zavest povsem dominirala in o človečanski zavesti v kozmopolitskem smislu ne moremo govoriti. Dokaz za to nudijo številna ljudstva, ki uporabljajo zase in za vse ljudi nasploh eno samo generično ime (npr. Eskimi). Danes pa bi resnično potrebovali Marsovence in vesoljska bitja, da bi se lahko pojem človečanske zavesti napolnil z diferencialno vsebino.

Emocionalna neobteženost varuje človečansko zavest pred pretiravanji in nesmisli, v katere se izrojevata etnična in nacionalna zavest. Na ravni človečanske zavesti si težko zamišljamo fenomene nacionalizma, nacionalnega fanatizma in šovinizma, čeprav jo na drugi strani zlahka povezujemo z vsemi oblikami antropocentrizma.

Zaradi tega je po svoje razumljivo, da so se oblike človečanske zavesti, ki so

razumljive tudi perspektivi današnjega človeka, pojavile razmeroma pozno. Primitivnega enačenja "človeškosti" z lastnim rodом (kar se kaže npr. v sinonimni rabi rodovne oznake z oznako "ljudje") seveda ne moremo šteti za obliko človečanske zavesti, je kvečjemu njeno nasprotje. Staroveški kozmopolitizem (npr. pri stoikih) sodi med prve oblike pravega človečanskega univerzalizma. Nekoliko podoben razumski kozmopolitizem je implicitno prisoten v filozofijah humanizma, racionalizma in še zlasti v razsvetljenstvu. Pri vseh teh oblikah človečanske misli se razumska nota bolj ali manj dopolnjuje z moralno noto, vendar predvsem v smislu iskanja skupne morale, ki bi lahko utemeljila človečansko zavest (npr. pri Kantu). Za marsikoga pa so bolj obvezujoče oblike človečanske zavesti, ki se napajajo iz religioznih virov. Prva dejavna in res tudi v praksi uveljavljena ideja nadnacionalne, človečanske zavesti je zaživela v krščanstvu. In ta je bila brez dvoma globoko utemeljena na veri ter na verski moralni. Prav krščanstvo je tudi edina religija, ki daje po vsebini izrazito človečansko vrednoto - ljubezen do bližnjega - na sam vrh svoje vrednostne lestvice. Druge oblike nadnacionalnega kozmopolitizma, ki so se skušale uveljaviti na ideološki osnovi tudi v praksi, so se izkazale kot neuspešen in jalov nadomestek tovrstnega človečanstva. Internacionalizem komunističnega tipa je v bistvu le predvsem projekcija in generalizacija idealizirane razredne zavesti (in še to zavesti najbolj neosveščene in najbolj manipuliranega razreda).

Kljub temu se zdi, da obstaja določena zgodovinska težnja v pojavnih oblikah človečanske miselnosti in zavesti. Če so njene zasnove delno zajete v krščanskem univerzalizmu, najdemo njeno nadaljevanje zlasti v toku novoveške evropske miselnosti. Ta vidik označuje poudarjanje individualnosti, svobode, strpnosti in demokratičnosti. Nadaljnji razvoj človečanske zavesti ostaja tako slej ko prej predvsem moralni "projekt", h kateremu lahko uresničena nacionalna zavest veliko več prispeva kot pa nedopolnjena in pretirana nacionalna zavest. In več kot očitno je vsaj danes, da nam reflektiranje dejstva "biti človek" ne more zadoščati. V polni človečanski misli morata biti obsežena človekov odnos do narave, do duhovnega sveta in do transcendence.

PSIHOLOŠKA VSEBINA NARODNOSTNE ZAVESTI, IDENTITETE IN SAMOPODOBE

Občutje različnosti in samosvojesti

Ljudje po naravi čutimo, da smo v določenem pogledu enaki ali vsaj zelo podobni drugim ljudem. To občutje je navsezadnje opora - če ne tudi izvor - naše človečanske, humane zavesti. Obenem pa tudi čutimo, da smo nekaterim bolj podobni kot drugim in iz tega občutja se napajajo vse oblike različnih skupinskih identitet, tudi seveda občutja etnične in nacionalne identitete. Vendar ne smemo pozabiti, da je človek, gledano v celoti, morda bolj individualno kot skupinsko bitje. Poleg tega, da se čutimo v nekaj pogledih enake kot so vsi drugi in v drugih pogledih enake kot so pripadniki skupin, ki jim pripadamo, se čutimo v mnogih pogledih različne kot so drugi ljudje. V naši zavesti o sebi se tako prepletajo vidiki obče človeške, skupinske in individualne zavesti.

Zanimivo pa je, da tudi v skupinski zavesti občutje različnosti, razlikovanja v odnosu do drugih skupin, pogosto prevlada nad občutjem podobnosti znotraj skupine. Lahko bi sploh postavili vprašanje, ali občutek skupinske pripadnosti temelji bolj na občutku povezave z drugimi pripadniki skupine, ali bolj na občutku, da se ti pripadniki razlikujejo od pripadnikov drugih skupin. Poenostavljeno rečeno, vprašamo se lahko, ali npr. rasno identiteto ameriškega črnca bolj oblikuje zavest, da je "črn", ali zavest, da ni "bel", "rumen" ali "rdeč".

Občutje pripadnosti

Razlikovalnost je pomembno določilo skupinske identitete. To velja tudi za narodnostno zavest in identiteto. Vsekakor pa bi bila ta zavest in identiteta revna, če bi obsegala samo občutje različnosti. Temu občutju je komplementarno občutje pripadnosti. Rekli bi, da gre za pri tem občutju za zavestne, še bolj pa zgodaj pridobljene in zato nezavedne kognitivne sheme, ki v posameznikovi samopodobi (njegovem "jazu") povezujejo njega samega z bistvenimi potezami narodnostne skupine: z jezikom, kulturo, zgodovino, geografskim položajem, državnostjo, etnično in nacionalno pripadnostjo družine in ožjega sorodstva ter drugimi. Odločilno pri teh shemah je dejstvo, da posameznik čuti do referenčne narodnostne skupnosti bistveno večjo in intimnejšo psihološko bližino kot do drugih skupnosti. Še več, v mnogih primerih je ta psihološka bližina takorekoč determinirana. Pri večini pripadnikov nacionalne skupnosti se oblikuje zelo zgodaj in deluje imperativno. Posameznik se identificira s svojo nacionalno skupnostjo in se spoznavno, emocionalno in tudi moralno veže nanjo.

Odnos med zavestnimi in nezavednimi prvimi občutja pripadnosti je lahko zelo zanimiv. Mnoge prvine nacionalne pripadnosti so nezavedne že zato, ker so pridobljene zelo zgodaj; druge - npr. nekateri narodnostni stereotipi - so prav tako pridobljene v procesih nezavednega socialnega učenja. Odrasel in zrel posameznik pa nujno tudi zavestno presoja svojo narodnostno pripadnost in vsaj delno tudi zavestno oblikuje svojo nacionalno zavest in identiteto. Zavestne prvine nacionalne zavesti in identitete so izjemno pomembne zato, ker jih danes smatramo za nujno sestavino modernega pojmovanje nacionalne zavesti in identitete. Sodobnega pojma nacionalne zavesti in nacionalne identitete si ni moč zamisliti, ne da bi upoštevali te prvine. To pa pomeni, da je zavestna in svobodna opredelitev nacionalne pripadnosti v očeh sodobnega sveta nujna in spoštovanja vredna sestavina nacionalne identitete posameznika. Takšno pojmovanje je tudi v nasprotju s teorijo "krvne" in "korenske" nacionalne pripadnosti, po kateri je nacionalna identiteta določena s "poreklom" posameznika, ne glede na to, koliko se sam zavestno ali nezavedno identificira s tem poreklom, oziroma ga sprejema.

Vidiki (emocionalni, motivacijski, moralni, kognitivni in transcendentno-metafizični) in vsebine nacionalne zavesti in identitete

Na nacionalno zavest in nacionalno identiteto lahko gledamo z več vidikov. Zdi se, da lahko še posebno razlikujemo med emocionalno, motivacijsko, moralno,

kognitivno (spoznavno), in transcendentno-metafizično komponento nacionalne identitete (glej preglednico 1).

VIDIKI	OPIS
socialni	občutja pripadnosti, povezanosti, skupne delitve nacionalnih atributov
emocionalni	(običajno pozitivna) čustvena naravnost in čustveni ter vrednostni odnos do narodnosti, nacionalna in patriotska čustva (nacionalni ponos idr.), čustvena vezanost na narod, domovino
motivacijski	potrebe, težnje in želje, da bi delovali v soglasju z nacionalnimi normami in interesi, da bi se angažirali za narod, da bi prispevali k njegovemu uveljavljanju; pripravljenost da bi se žrtvovali za narod in nacionalne interese
moralni	občutja odgovornosti in dolžnosti v odnosu do lastnega naroda; ta komponenta se izrazito pojavlja takrat, kadar svojo narodnostno pripadnost doživljamo kot moralno normo in vrednoto
kognitivni	misli, predstave, sodbe in ocene o značilnostih nacionalne skupnosti in njenih pripadnikov, o nacionalnih atributih (vključno z nacionalno samopodobo: predstavami o nacionalnem značaju, nacionalimi stereotipi oziroma avtostereotipi)
metafizično-transcendentni	duhovni vidik nacionalne identitete; izraža se zlasti v občutju višjega poslanstva naroda, v občutju nacionalnega duha, ki presega fizične prvine nacionalnosti

Preglednica 1.

Vidiki oziroma sestavine nacionalne identitete

Socialno komponento nacionalne identitete predstavljajo občutja pripadnosti nacionalni sredini, povezanosti z drugimi pripadniki te sredine in občutja medsebojne in vzajemne delitve nacionalnih atributov. Emocionalni vidik se kaže v (običajno pozitivni) čustveni naravnosti, čustvenem ter vrednostnem odnosu do (lastne) narodnosti, v nacionalnih in patriotskih čustvih (nacionalni ponos idr.), v čustveni vezanosti na narod, domovino, skratka v čustvih, ki se povezujejo z občutjem nacionalne pripadnosti in čustvih, ki jih posameznik goji v odnosu do svoje nacionalne skupnosti z vsem njenim kulturnim ozadjem, zgodovino itd. Motivacijski vidik tvorijo predvsem potrebe, težnje in želje, da bi delovali v soglasju z nacionalnimi normami in interesi, da bi se angažirali za narod, da bi prispevali k njegovemu uveljavljanju, pripravljenost da bi se žrtvovali za narod ipd. Kognitivno komponento tvorijo vse misli, predstave, sodbe in ocene o značilnostih nacionalne skupnosti in njenih pripadnikov, vključujoč celotni sklop nacionalne samopodobe. Pomemben del teh kognitivnih vsebin so nacionalni atributi (jezikovni, rodovni, zgodovinski, verski, politični, kulturni /umetnostni/, vojaški, gospodarski, športni, značajski, naravni), npr. predstave o nacionalnih simbolih in "emblemih", predstave o osebnostnih značilnostih pripadnikov lastne nacionalne skupnosti, predstave o nacionalnem značaju in nacionalni stereotipi. V naslednjem podpoglavju jim bomo posvetili kar nekaj pozornosti. Moralna komponenta nacionalne zavesti in identitete se nanaša na občutje odgovornosti in dolžnosti v odnosu do lastnega naroda. Izrazito se pojavlja takrat, kadar svojo narodnostno pripadnost doživljamo kot vrednoto in kot dolžnost. Emocionalna in moralna komponenta nacionalne zavesti sta pomembni prvini patriotizma in patriotske vrednostne usmerjenosti. Metafizično-transcendentna komponenta se pojavlja predvsem kot duhovni vidik

nacionalne identitete in se izraža v občutju višjega poslanstva naroda, v občutju nacionalnega duha, ki presega fizične prvine nacionalnosti.

Slovenski nacionalni atributi

Zelo pomemben del nacionalne identitete so nacionalni atributi, torej tista pomembna obeležja in značilnosti (tudi simbole in embleme), povezane z narodom, v katerih pripadniki nekega naroda najbolj pogosto vidijo gradnike nacionalne identitete. Kot kaže preglednica 2, bi nacionalne attribute lahko razdelili v več kategorij: jezikovni, rodovni, multinacionalni, zgodovinski, verski, kulturno-civilizacijski, značajske, politični, ustavno pravni, kulturno/umetnostni, vojaški, gospodarski, znanstveni, športni, naravni. Kar se zdi v zvezi s temi atributi bistveno in kar velja poudariti, je dvoje: prvič dejstvo, da si ne moremo predstavljati nobene nacionalne identitete, tudi slovenske ne, brez vsaj enega (a navadno več) od teh atributov, in drugič dejstvo, da se skoraj noben od teh atributov ne pojavlja nujno pri vsakem primeru identitete. Te attribute je torej treba jemati nekako v smislu znanega pojma "family resemblance": pri večini identitet se pojavlja večina teh atributov (kot se npr. pri večini ptičev pojavlja večina "ptičjih" lastnosti, recimo sposobnost leteti), a pri nobeni se ne pojavljajo prav vsi (kot npr. obstajajo ptiči, ki ne letijo).

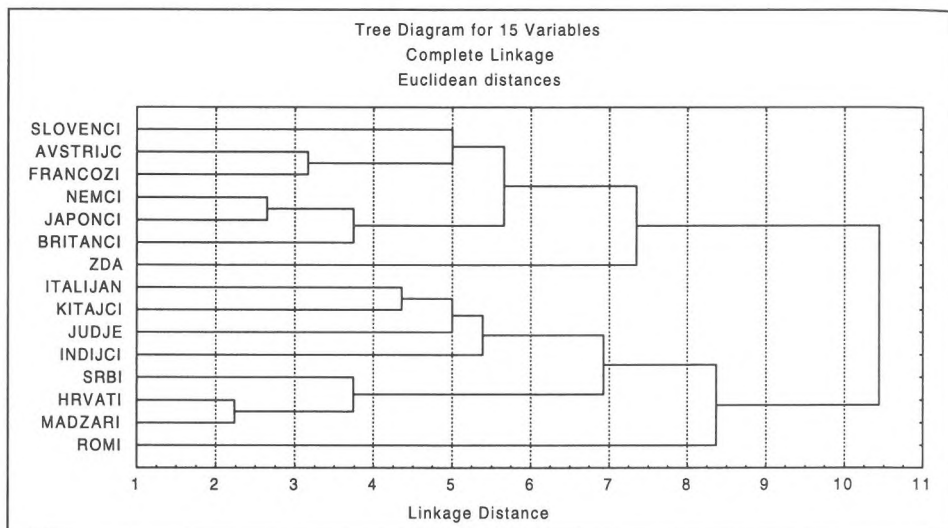
KATEGORIJE ATRIBUTOV	OPIS
jezikovni	jezik
rodovni	rodovna, plemenska, etnična pripadnost
multinacionalni	multinacionalni izvor, multinacionalni ustroj, rojstvo "nove" nacije ("melting pot")
zgodovinski	zgodovina naroda, zgodovinska tradicija
verski	verska pripadnost
kulturno-civilizacijski	nosilstvo velike kulturno civilizacijske tradicije, npr. pri Indijcih, Kitajcih
značajske	značajska (osebna) poteza, npr. "slovenska poštenost", "francoski esprit", "ameriški pragmatizem", "italijanski temperament")
politični	politične prvine, npr. politična in državna tradicija, državotvornost, imperij, dinastična tradicija, demokratične institucije in demokratična tradicija, osamosvojitve, revolucija, nov družbeni sistem
ustavno pravni	pravne prvine in dosežki, ustavni sistem, pravni sistem
kulturni/umetnostni	kulturno-umetnostne prvine in dosežki, npr. kulturni in drugi umetnostni spomeniki, književnost, glasba, ljudsko izročilo, folklorne prvine...
vojaški	vojaški dosežki in uspehi, vojaška zgodovina, osvajanja
gospodarski	gospodarske prvine in dosežki, npr. ekonomska uspešnost, trgovina, pomorstvo, industrija
znanstveni	znanstveni in tehnološki dosežki
športni	športni dosežki, raven telesne kulture
naravni	naravne značilnosti in znamenitosti, naravna lepota, geografske posebnosti

*Preglednica 2.
Kategorije nacionalnih atributov.*

Primerjalna analiza nacionalne identitete pri različnih narodih (npr. Slovenci, Avstrijci, Nemci, Italijani, Francozi, Britanci, Rusi, Srbi, Američani - ZDA, Judje, Indijci, Japonci, Kitajci) nam pokaže, da pomen posameznih nacionalnih atributov pri različnih narodih nikakor ni enak. Pri nekaterih narodih prispevajo k nacionalni identiteti bolj eni, pri drugih bolj drugi atributi. Tako so pri nekaterih nacionalnih identitetah v ospredju kulturno civilizacijski momenti (npr. Indijci, Kitajci), pri nekaterih zgodovinski in politični momenti (npr. Britanci, Francozi), pri drugih etnični (npr. Srbi, Hrvati), plemenski (Albanci, Romi, mnoga afriška in azijska ljudstva), pri nekaterih vojaški, pri nekaterih gospodarski, pri nekaterih verski (npr. Judje, Bošnjaki), pri nekaterih kulturni (med njimi so gotovo tudi Slovenci). Slovenska nacionalna identiteta se v primerjavi z drugimi, tudi sosednjimi narodi verjetno v posebno močni meri opira na jezikovne, kulturne in naravne prvine, relativno močno pa se v zadnjem času izraža tudi skoz športne, politične in celo vojaške prvine. V splošnem je opaziti, da se pri narodih z izrazito državno tradicijo in vojaško močjo nacionalna identiteta bolj usmerja k atributom državnosti, gospodarske in vojaške moči, zlasti pri manjših narodih pa so v ospredju etnični, jezikovni, kulturni in verski atributi. Posebnost so veliki narodi, ki so nosilci epohnih civilizacij (Indijci, Kitajci), pa tudi narodi, ki so ustvarili velike imperije (Rimljani, Britanci) in vodilne sile sodobnega sveta (ZDA, Rusija, Japonska).

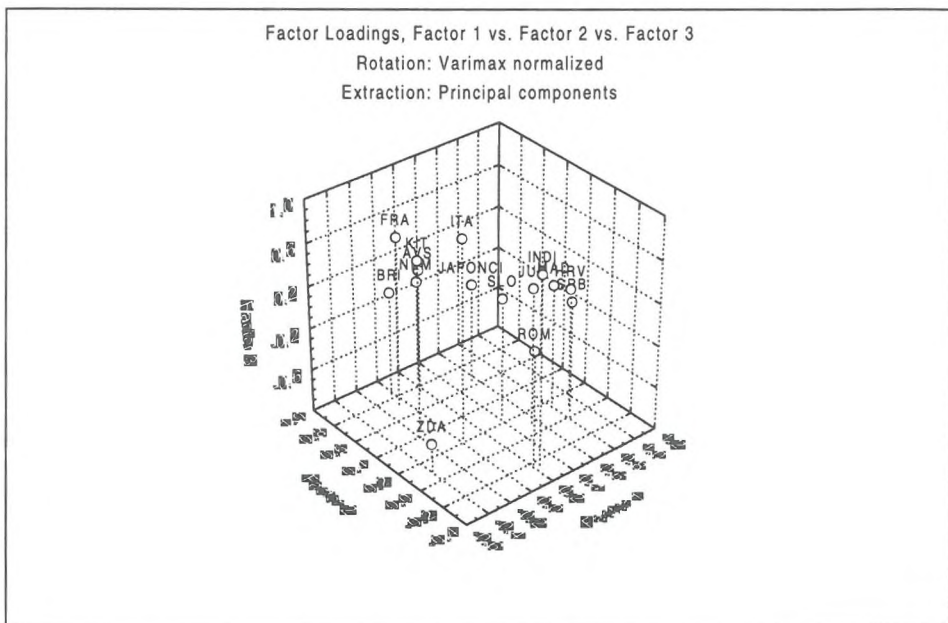
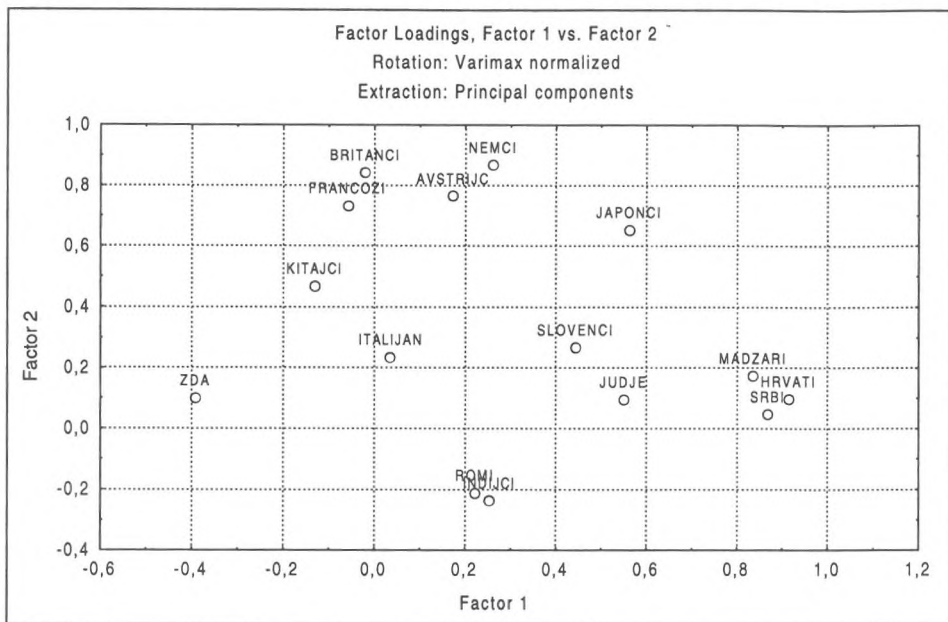
Če bi skušali na podlagi strokovne ocene narediti primerjavo med različnimi narodi glede na attribute nacionalne identitete, bi morda lahko prišli do nekakšne tipologije nacionalnih identitet (glej sliko 1). V ta namen smo izbrali 15 narodov, ki smo jih ocenili glede na relativno pomembnost prej navedenih atributov nacionalne identitete (ocene od 1 do 5). Slika nam kaže rezultate te klastrske analize za ocenjene nacionalne identitete. V tej shemi prepoznamo npr. skupino narodov, kjer se gradi nacionalna identiteta na podlagi starega kulturno civilizacijskega izročila (pri Indijcih, Kitajcih, pa tudi Italijanih in Judih). Veliko skupino tvorijo nato tudi zahodnoevropski narodi, kjer so pomembni politični, kulturni, zgodovinski in gospodarski ter tehnološki atributi (Avstrijci, Francozi, Nemci, Britanci); tej skupini so razmeroma blizu tudi Slovenci (z manjšo vlogo političnih atributov), in Japonci. Posebno mesto zavzemajo ZDA, kjer imajo pomembno vlogo gospodarsko vojaška in tehnološka moč, specifična politična in državna tradicija in multinacionalnost. Zanimivo je tudi, da tvorijo posebno skupino nekateri srednjeevropski in balkanski narodi (Madžari, Hrvati, Srbi), kjer je v nacionalni identiteti poudarjen etnični, zgodovinski in verski moment. Čisto ločen položaj imajo Romi, v njihovi identiteti prevladujejo prvine etnične oziroma plemenske zavesti, prvine lastne nacionalnosti v njej razumljivo niso prisotne, razen v kolikor se povezujejo s prvini lokalne nacionalne identitete večinskega naroda. Vidimo torej, da se najdemo pri pripadnikih omenjenih skupnosti značilnosti različnih identitet, od nacionalne identitete z mnogimi prvini, ki nujno vključujejo tudi etnične in državnostne vidike (večina evropskih narodov), prek identitet, kjer prevladuje občutje kulturne pripadnosti (indijski, kitajski krog), do identitet, kjer prevladuje poleg kulturnega religiozni vidik (Judje, vsaj do nedavnega; tudi Muslimani) in identitet, kjer je v ospredju še vedno predvsem etnični oziroma plemenski vidik (Romi). Poseben položaj so identitete relativno novih nacij, kot je npr. identiteta prebivalcev ZDA. Zaradi tega velja ponovno poudariti, da je identiteta zelo kompleksen pojem, ki ga je treba niansirano obravnavati v odnosu do njenih atributov. Ponovno tudi

velja opozoriti na znane terminološke razločke, o katerih je bil govor na začetku razprave, zlasti na razlikovanje med etnično, državno in nacionalno identiteto. Analiza atributov identitete kaže na upravičenost terminoloških razlikovanj, zlasti še, če pomislimo, da skorajda ne obstajajo takšni atributi identitete, ki bi se pojavljali v vseh posameznih primerih nacionalne identitete in nacionalne zavesti.

Slika 1. Klasifikacija nacionalnih identitet glede na pomen posameznih atributov nacionalne identitete.

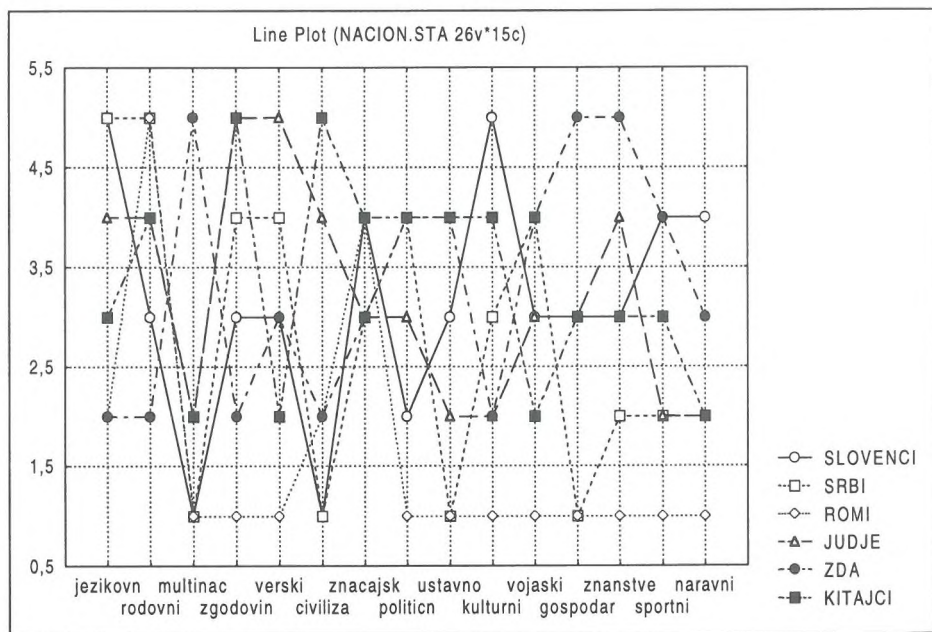
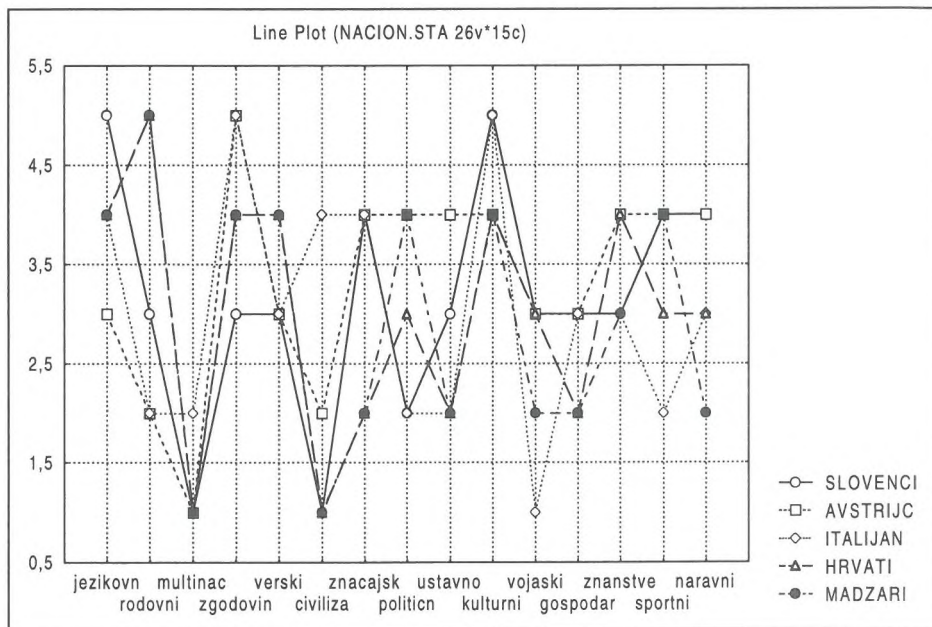
Podobno podobo dobimo, če ugotavljamo nacionalne identitete v prostoru latentnih faktorskih dimenzij nacionalne identitete. S faktorško analizo 15 narodov glede na attribute nacionalne identitete smo dobili tri takšne dimenzije. Prva dimenzija izdvaja etnično rodovne vidike identitete nasproti multinacionalnim in civilizacijskim in tako loči majhne, homogene narode (Srbi, Hrvati, Madžari) od velikih narodov, ki pomenijo že bolj kulturni kot nacionalni pojem (ZDA, Kitajci...). Druga dimenzija izdvaja narode z močnim politično-znanstvenotehnološko-kulturno-gospodarskim kompleksom (Nemci, Britanci, Avstrijci, Japonci, Francozi) od drugih. Tretja dimenzija pa nekako izdvaja narode s starim izročilom (Italijani, Francozi, Kitajci, Avstrijci, Indijci) od novih nacij (ZDA). Če si pogledamo, kako se locirajo posamezne nacionalne identitete v prostoru teh dimenzij, dobimo dvo- in trodimenzionalno strukturo, kot jo kaže slika 2. V njej je položaj Slovencev nekako "sredinski" glede na opisane dimenzije, lepo pa vidimo npr. grupacijo narodov z etnično poudarjeno identiteto (Srbi, Hrvati, Madžari), narodov s politično-gospodarskim in kulturnim kompleksom (Avstrijci, Nemci, Britanci, Francozi) in ločene grupacije narodov s specifičnimi potezami nacionalne identitete (ZDA, Romi).

Slika 2. Nacionalne identitete glede na skupne dimenzije atributov nacionalne: prostor dveh faktorskih dimenzij (zgoraj) in treh dimenzij (spodaj).

Podatke za posamezne nacionalne identitete si lahko ogledamo še bolj nazorno in podrobno. Vidike slovenske identitete lahko npr. primerjamo z nekaterimi

značilnimi identitetami sosednjih narodov (slika 3 zgoraj) in nekaterih drugih, bolj oddaljenih (slika 3 spodaj).

Slika 3. Atributi nacionalne identitete pri Slovencih in sosednjih narodih (zgoraj) in pri Slovencih ter nekaterih drugih bolj oddaljenih narodih (spodaj).

SLOVENSKI ZNAČAJSKI AVTOSTEREOTIP

Predstave o značilnostih pripadnikov narodnostne skupnosti so pomemben del nacionalne zavesti, identitete in samopodobe. Te predstave obstajajo pri vseh narodih. Nanašajo se tako na predstave naroda o sebi samem in o svojih pripadnikih (sem spadajo ti. nacionalni avtostereotipi), na predstave o pripadnikih drugih narodov (npr. nacionalni heterostereotipi), na predstave o tem, kakšne predstave imajo drugi o nas (npr. nacionalni metastereotipi). Za nas je pomembno, da velik del teh predstav zadeva osebnostne in druge psihične značilnosti, lastnosti in poteze. Naloga psihologov je pri obravnavanju teh predstav dvojna. Najprej je seveda zanimivo odkriti in razvrstiti te predstave v obliki, kakršne najdemo med ljudmi. S tem pa se ne moremo zadovoljiti. Naslednja naloga je, da ugotovimo, kakšne so dejanske lastnosti pripadnikov nekega naroda in s tem tudi to, ali uveljavljene "folklorne" in tradicionalne predstave ustrezajo resnici.

Raziskovanje nacionalnega značaja

V naši obravnavi se bomo lotili predvsem te, druge naloge. S tem seveda opravljamo tudi nekak psihološki nacionalni "dolg". Vendar je ta naloga v mnogih ozirih povezana s prvo. Navsezadnje vemo, da so nacionalni predsodki in stereotipi o "značaju" lastnega in drugih narodov psihološko pomembna in ne tako redko celo življenjsko usodna zadeva. Koristno je torej ne samo vedeti za tovrstne predsodke in stereotipa, ampak tudi vedeti, kaj so res zgolj predsodki in kaj je v nacionalnih osebnostnih presojah resničnega ali vsaj delno ustreznega.

Moderno raziskovanje narodnostno značilnih lastnosti lahko razdelimo v več faz. Prvo fazo predstavljajo opisi značajev narodov, ki imajo korenine verjetno kar daleč nazaj v herderjanskih romantičnih oživljanjih narodnostne biti. Ta faza je trajala dolgo. Celo Wundtovo "Völkerpsychologie" lahko uvrstimo še v ta sklop, enako tudi zanimive, vendar močno subjektivno obarvane in s stereotipi pogojene opise balkanskih narodov Jovana Cvijića (1931).

Drugo fazo predstavljajo kulturološke raziskave narodnostnega značaja. Prodor tega raziskovanja se začne v letih pred drugo svetovno vojno. Najprominentnejši raziskovalci so bili precej psihološko, zlasti psihoanalitično usmerjeni: Fromm (1949, 1963), Kardiner (1939), Linton (1936), tudi Meadova (1936) in Benedictova (1955). Pod vplivom dogodkov okrog druge svetovne vojne, so se tovrstne raziskave od raziskovanja "ekstotičnih", predvsem kulturno-antropološko pomembnih skupnosti, preusmerile tudi k proučevanju modernih narodov, Američanov v ZDA (Mead, Riesman), Rusov (Gorer, Mead), Japoncev (Benedict, Caudill) (o tem Musek, 1994).

Za naslednjo fazo so po eni strani značilni poskusi teoretskega poglobljanja in razširjanja kulturno osebnostnega pristopa (Fromm, 1949; Riesman, 1965), po drugi strani pa je začelo tovrstno raziskovanje uporabljati sodobno psihološko metodologijo-psihometrično izdelane teste, vprašalnike in ocenjevalne tehnike. V petdesetih in šestdesetih letih so bili opravljene tudi dotlej najboljše kulturno primerjalne raziskave sploh, npr. znana "študija šestih kultur" (Whiting&Whiting, 1975).

V psihologiji zasledimo dokaj kritično, če ne včasih kar odklonilno stališče do pojma narodnostnega značaja in sorodnih pojmov. Tudi najbolj izdelani izmed njih so postali, kot ugotavlja Dreitzel (1972; cit. po Eckensberger & Krewer, 1985) "mnogoznačni do neuporabnosti". Skoraj ne more biti dvoma, da je staro pojmovanje "narodnostnega duha" znanstveno komaj sprejemljivo, saj temelji bolj na nacionalni mitologiji ter predsodkih (narodnostnih stereotipih) kot na preverjenih dognanjih. Pa tudi poznejše kulturološke raziskave narodnostnega značaja in modalne osebnosti so metodološko vprašljive. Poleg drugih problemov se pri teh raziskavah z vso ostrino odpro vprašanja, povezana z ocenjevanjem in primerjanjem posameznikov, skupin in institucij iz različnih kulturnih okolij. Lahko se npr. vprašamo, ali imajo posamezne osebnostne lastnosti in dimenzije, kot npr. introvertnost, agresivnost ipd., enak smisel in pomen v različnih družbeno kulturnih ozadjih.

V teh raziskovanjih so navadno prešibko kontrolirali morebitne vplive raziskovalčevih hipotez in predsodkov, zlasti če pomislimo, da sodijo nacionalni, kulturni in rasni stereotipi med najbolj razširjene in trdovratne in da sta subjektivna in fenomenološka metodologija izrazito podvrženi učinkom pričakovanja Rosenthal, 1966). Raziskovanje narodnostnega značaja se tako kaj lahko sprevrže v potrjevanje obstoječih predsodkov in predstav, ali pa v vsiljevanje spekulativnih tez. Pri tem se velja spomniti na teze, ki so jih o rasnem in narodnostnem značaju vsiljevali rasistično nastrojeni "raziskovalci značajev" - npr. na njihovo zoperstavljanje "arijskega" nasproti "židovskemu" značaju ipd.

Samo objektivni empirični podatki lahko postavijo taka pristranska presojanja v pravo luč. Z varljivih višav nacionalne romantike je treba sestopiti na realna tla. In empirične raziskave nedvomno kažejo, da so le nekatere stereotipne predstave o narodnostnih potezah utemeljene, mnoge pa so napačne in zgrešene.

Osebnostne razlike obstajajo tako med posamezniki kot med skupinami. V strokovni socialno psihološki, kulturno psihološki in etnopsihološki literaturi najdemo opise osebnostnih značilnosti, ki naj bi veljale za posamezne skupine in skupnosti, od spolnih, starostnih, slojnih (socialno ekonomskih, razrednih), do narodnostnih, kulturnih, rasnih in verskih. Pri večjem številu avtorjev se je oblikovalo pojmovanje osebnostne strukture, ki naj bi zajela tiste lastnosti in poteze, ki so značilni za pripadnike neke skupine in po katerih se ta skupina razlikuje od drugih skupin. Kot navaja Huckenbeck (1969) se že v starejši literaturi pojavijo pojmi narodnostnega duha (Steinthal) ali narodnostnega značaja, nacionalnega značaja (Mead), etnokarakterja (Wiesbrock), temeljne osebnostne strukture (Kardiner, Linton), modalne osebnosti (Honigman), komunalne osebnosti (Kluckhohn), socialne osebnosti (Inkeles), socialnega značaja (Riesman, Fromm) in še drugi. Linton (1936) denimo takole opredeli "temeljno osebnostno strukturo":

"Temeljna osebnost je struktura osebnosti, ki je skupna večini članov družbene skupnosti in je posledica prejšnjega skupnega izkustva."

Morda je za pojmovanje skupnih osebnostnih značilnosti velikih skupin še ustrežnejši Honigmanov pojem modalne osebnosti, ki upošteva poleg kulturno socializacijskih vplivov tudi vpliv sorodnih genetskih dejavnikov in dednih zasnov na oblikovanje podobnih potez pri pripadnikih neke širše skupnosti (Honigman, 1954). Zlasti raziskovalci družbenega značaja kot sta Riesman (1965) in Fromm (1949, 1963) pa skoraj izključno poudarjajo vlogo ekonomskih in političnih dejavnikov.

Narodnostni (avto)stereotipi

Celi narodi gojijo stare in ustaljene predstave o sebi in o drugih narodih - narodnostne stereotipe in predsodke. V znani zgodovini na vsem svetu ni ljudstva, etnije ali naroda, ki ne bi imel takšnih predstav. In čeprav vemo, da so nacionalni stereotipi dvomljivi in krivični in da le tu in tam skrivajo v sebi zrno resnice, je bilo v znanosti kar presenetljivo malo storjenega, da bi si prišli na jasno, kako je s toliko omenjanim, a v bistvu tako malo utemeljenim in dognanim pojmovanjem nacionalnih značajev. Presenetljivo pravim zato, ker navsezadnje že razpolagamo z znanstvenimi sredstvi, ki bi nam omogočila dokaj zanesljivo ugotavljanje osebno-stnih značilnosti pri velikih skupinah in s tem tudi medsebojno primerjavo teh značilnosti. Seveda imam v mislih boljša in zanesljivejša sredstva kot so zgolj opažanja, pa čeprav bi bila plod dolgotrajnih in skrbnih izkušenj. V mislih imam psihološke vprašalnike in teste, s katerimi lahko veljavno in zanesljivo določamo osebne lastnosti od potez temperamenta in značaja do sposobnosti.

Vsekakor obstajajo tudi razlogi, zakaj Slovenci, kot pravi Anton Trstenjak v predgovoru h knjigi "Tiha asimilacija" (Susič in Sedmak, 1983), "še nimamo izdelane karakterologije slovenskega človeka. Tudi drugi narodi je zlepa nimajo, pač zato, ker je taka razčlenitev težko izvedljiva in kočljiva". Povsem drži, da je nacionalne karakteristike težko ugotavljati. Še težje pa so mednacionalne primerjave. Težave so tu podobne kot pri medkulturnih študijah. Spričo različnega kulturnega ozadja lahko na videz podobni rezultati pomenijo povsem različne stvari in na videz različni podatki lahko kažejo na enake značilnosti. Te težave pa znanosti ne odvezujejo naloge, da poskuša priti do jasnejših ugotovitev tudi na tem področju. Trstenjak ima prav tudi, ko opozarja na kočljivost tovrstnih raziskav. Na to nas opozarjajo slabe izkušnje z najrazličnejšimi oblikami rasizma, nacionalizma, seksizma in z drugimi načini neupravičenega vrednostnega presojanja velikih skupin. Ugotovitve, ki se nanašajo na osebne razlike med narodi, zlasti na razlike v sposobnostih in značajskih lastnostih, se hitro lahko zlorabijo v politično ali drugače rasistične in šovinistične namene. Ti pomisleki so nedvomno zelo pomemben razlog, da so se znanstveniki neradi lotevali mednacionalnih osebno-stnih študij in primerjav. A če trezno razmislimo, ugotovimo, da je vendarle bolje, da si nalijemo čistega vina, kot pa da tavamo v temi, ki daje obilo maneverskega prostora nepreverenim nacionalističnim izmišljotinam in stereotipom. Kot bomo videli, nas znanstvene ugotovitve na tem področju lahko celo pomirijo: razlike med narodi obstajajo, obstajajo tudi v osebno-stnih lastnostih in sposobnostih. A to so razlike v povprečjih in te razlike so razmeroma majhne, mnogo manjše kot so razlike med posamezniki in skupinami znotraj vsakega naroda. Nazadnje je torej bolj prav, da te razlike ugotovimo in jih pravilno ocenimo, kot pa da se delamo kot da jih ni. Proti laži se je treba boriti z resnico, ne pa z drugo lažjo.

Stereotipi in predsodki se pogosto nanašajo na osebne značilnosti. Tako bi lahko posebej govorili o osebno-stnih stereotipih in predsodkih. Definiramo jih kot stereotipe in predsodke, kjer se pojavljajo kot atributi objektov stereotipa osebne-stne poteze in druge osebne značilnosti.

Kot osebni atributi se najpogosteje pojavljajo tiste osebne poteze, ki so najizraziteje nasičene z vrednostnimi konotacijami. To so lastnosti, ki jih ocenjujemo z izrazito vrednostnega vidika, bodisi s pozitivnega, bodisi z negativnega.

Gre lahko za značajske in etično moralne lastnosti (npr. poštenost, resnicoljubnost, marljivost, lenoba, zahrbtnost), temperamentne lastnosti (prijaznost, depresivnost), za intelektualne lastnosti (modrost, neinteligentnost) in za telesne in vedenjske lastnosti (seksualna privlačnost).

Psihološka funkcija stereotipov

Psihološki izvor stereotipov in predsodkov ni enoten. Več dejavnikov vpliva na nastanek, oblikovanje in eventualno spreminjanje predsodkov in stereotipov. Med delujočimi faktorji in mehanizmi, ki povzročajo nastajanje in delovanje stereotipov, navajajo zlasti naslednje (glej tudi Musek, 1994).

1. Delovanje jaza, samopodobe. Podoba, ki si jo ustvarjamo o samem sebi, ima referenčno in regulativno funkcijo: vzdrževati jo moramo na relativno visokem nivoju, ki omogoča, da imamo občutek lastne (pozitivne) vrednosti in samospoštovanja (v nasprotnem primeru je ogroženo naše psihično ravnovesje, s tem pa tudi učinkovito delovanje). Stereotipi in predsodki pa so relativno enostaven način, da večamo občutje lastne vrednosti in krepimo svoj jaz; to nam zagotavljajo zlasti negativni predsodki do drugih skupin in pozitivni predsodki do skupin, ki jim sami pripadamo.
2. Kognitivno urejanje. Človek stremi k temu, da bi s svojimi kognitivnimi shemami uredil stvarnost, ki ga obdaja in jo naredil pregledno. Predsodki in stereotipi pomenijo primitivne in enostavne kognitivne sheme, ki nam šablonizirajo svet in nam v njem omogočajo orientacijo. Čeprav predstavljajo največkrat slabo orientacijo, se ravnamo po njih, dokler ne usvojimo boljše - s stališča težnje po kognitivnem urejanju je vsaka kognitivna orientacija boljša kot nobena.
3. Atribucija. Ena izmed osnovnih človekovih teženj je, da si razlaga in osmišlja stvarnost. Pojavom, s katerimi se srečujemo, nezavedno pripisujemo (atribuiramo) različne vzroke in razloge. Predsodki in stereotipi lahko pomenijo takšno preprosto (in po pravilu napačno) atribucijo, ki nam "razlaga" težave in probleme in zanje krivi določene ljudi oziroma skupine (Žide, kapitaliste, komuniste...).
4. Projekcija. Predsodki in stereotipi so lahko povezani z mehanizmom projekcije. Projekcija nam omogoča, da lastne napake in težave, ki jih sami povzročamo, nezavedno preslikamo v druge. Naš jaz tako kar dvakratno profitira: prvič se znebimo lastnih negativnih lastnosti, drugič pa jih naprtimo drugim, s čimer se naša "specifična vrednostna teža" v primerjavi z njimi še dodatno poveča. Kot vidimo, se tudi mehanizem projekcije vključuje v zgoraj opisano delovanje jaza.

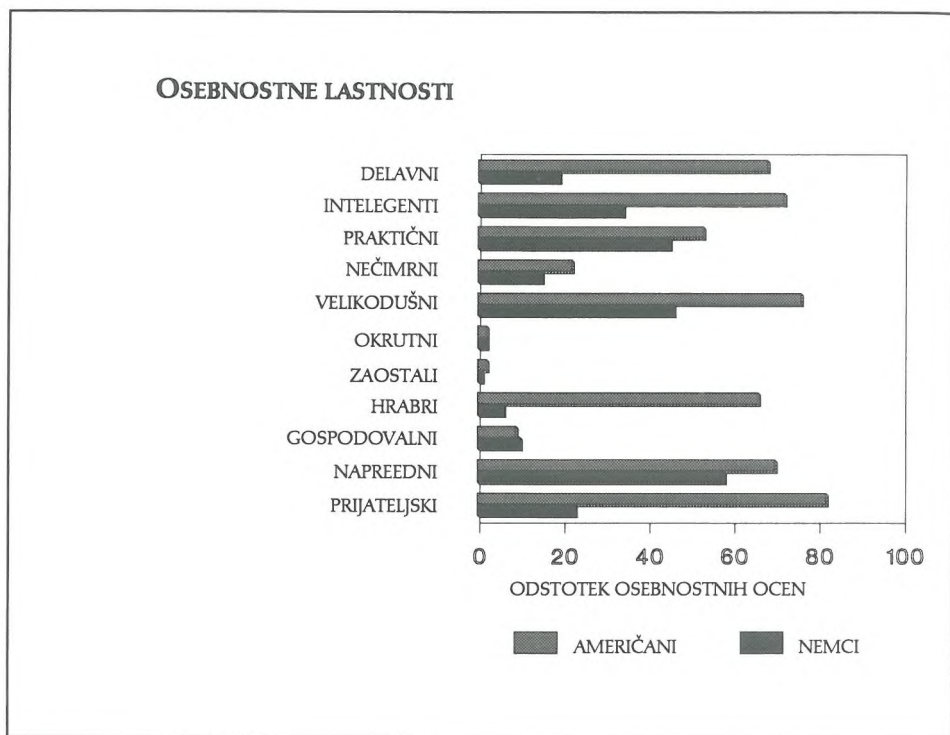
A tudi, če v projekciji ne bi mogli videti toliko vzročnega mehanizma stereotipov, bi veljalo morda obratno: že obstoječi predsodki in stereotipi nam olajšajo projekcijo. Takorekoč nam že vnaprej pripravijo "pravšnje" objekte, v katere bomo projicirali (lastne) negativnosti.

5. Kanaliziranje agresivnosti in emocij. Normalno je, da v življenju od časa do časa sproščamo svoje emocije in agresivne težnje. Pri tem pa je često problem, kje najti primerne cilje in objekte za takšno sproščanje. Ustvarjanje

predsodkov nam naravnost ponuja takšne cilje za agresivno ravnanje, ki ne bo v nasprotju z ravnanjem večine in predpisi.

6. Redukcija strahu in negotovosti. Ljudje težko prenašamo stanja strahu in negotovosti. Predsodki nam nudijo enostavne in trdne šablone, s katerimi si "uredimo" stvarnost, zaščitijo nas pred neznanim in osvobodijo teh negativnih občutij.
7. Socialno učenje. Nedvomno so predsodki, vsaj kar se tiče njihovih vsebin, naučeni. Agensi socializacije, kot so družina, šola, mediji in druge komunikacije, posredujejo in oblikujejo predsodke v okvirjih, ki jih dajejo kultura, grupne norme in vrednote. Ker so predsodki tako enostavni in ker jih je zaradi njihove posplošenosti težko jasno preverjati (saj npr. izjeme "samo potrjujejo pravila"), so razmeroma lahek predmet socialnega učenja, ojačevanja in širjenja.
8. Uveljavljanje skupinske moči. Vsaka skupina teži k uveljavljanju svojega vpliva in moči. Ustvarjanje ustreznih predsodkov lahko prinaša skupini obilo prednosti, vse tja do gospodarskih in političnih privilegijev.

Seveda se tudi tukaj pojavlja zanimivo vprašanje, koliko narodnostni osebnostni stereotipi ustrezajo vsaj približni empirični resničnosti. Dejstvo je, da je tudi empirična resnica v poenostavljenih in obrambno ter vrednostno izkrivljenih stereotipijah včasih težko razpoznavna. Morda bi lahko bilo dobro merilo primerjava avtostereotipa s heterostereotipom; so tiste lastnosti, ki jih narod sam pripisuje sebi in se ujemajo s tistimi, ki mu jih tudi drugi pripisujejo, v večji meri veljavne in resnične? Slika 4 nam kaže takšno primerjavo in sicer primerjavo med avtostereotipom Američanov (prebivalcev ZDA) in heterostereotipom Nemcev o Američanih. Vidimo, da se obe podobi najbolj ujemata v oceni naprednosti, praktičnosti in velikodušnosti, zelo pa se razhajata v oceni hrabrosti, delavnosti in prijaznosti - slednje so lastnosti, kjer verjetno Američani same sebe precenjujejo, medtem ko jih Nemci podcenjujejo (morda zato, ker jih v večji meri pripisujejo sebi, so del njihovega avtostereotipa).

Slika 4. Primerjava avtostereotipa Američanov o sebi s heterostereotipom Nemcev o Američanih.

Prav možno je, da so nekatere osebnostne lastnosti v narodnostnem stereotipu bolj točno preslikane kot druge. Vzemimo npr. dve zelo značilni lastnosti, ki sta zajeti v našem lastnem, slovenskem avtostereotipu, introvertnost in neagresivnost. Zanimivo je, da se glede prve lastnosti empirična opažanja dokaj ujemajo z avtostereotipom, Slovenci smo "v povprečju" nedvomno dokaj introvertni, toda glede agresivnosti smo Slovenci po primerjalnih podatkih bolj visoko kakor pa nizko (Musek, 1989, 1993, 1994).

SLOVENSKI AVTOSTEREOTIP - NJEGOVE ZMOTE IN RESNICE

Vsak narod si oblikuje ustaljene predstave in tudi predsodke o sebi in o drugih narodih. Strokovno govorimo o narodnostnih avtostereotipih in heterostereotipih. Slovenci nismo izjema. Med našimi najbolj razširjenimi avtostereotipi so zlasti naslednji:

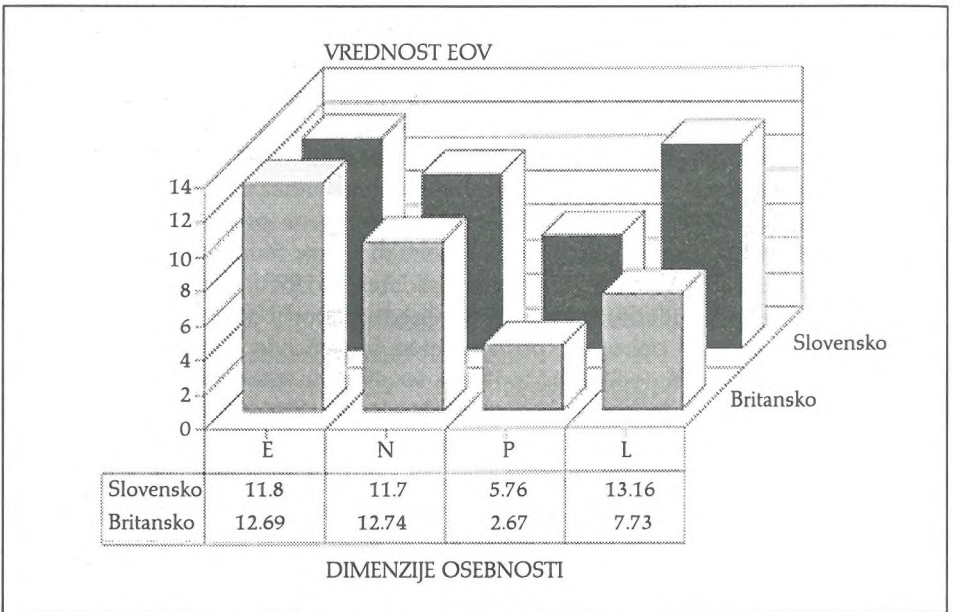
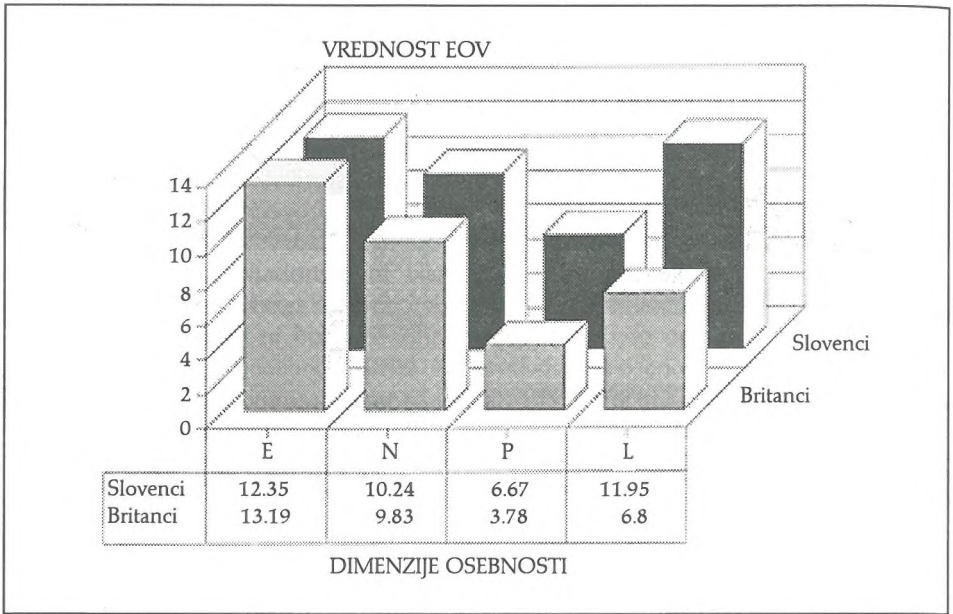
- da smo pošteni (slovenska poštenost)
- da smo kot narod pridni, delavni, disciplinirani
- da smo neagresiven, ponižen, takorekoč "hlapčevski" narod
- da smo prepirljivi, nepripravljeni popuščati, nespravljivi

- da smo zavistni, nevoščljivi (zlasti med seboj), slovenska "favšija"
- da nagibamo k individualizmu, k introvertnosti, depresivnosti in samomirlnosti

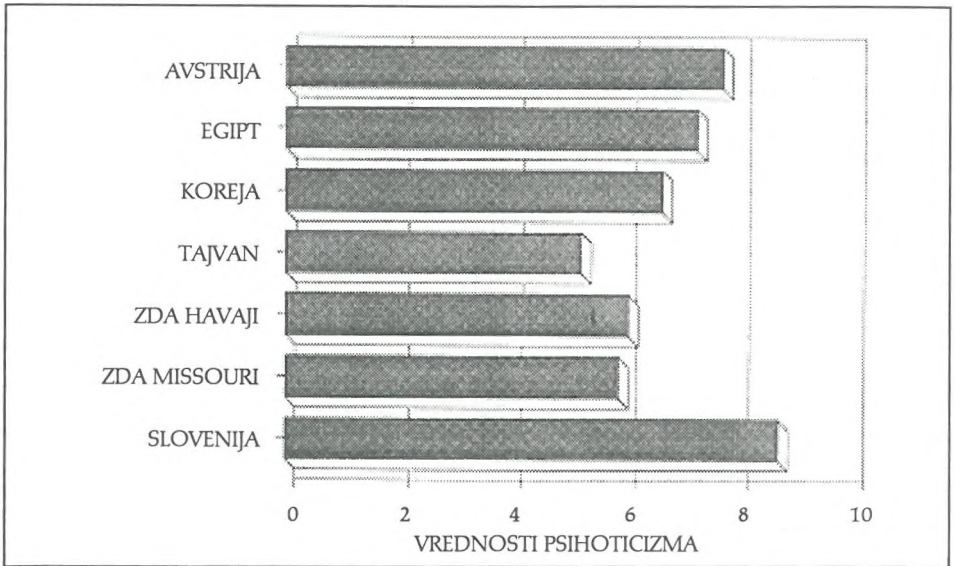
Raziskovalni podatki nekako pritrjujejo prvima dvema spletoma predstav. Slovenci sodimo med narode, ki so v povprečju dokaj storilnostno naravnani in delavni. Prav tako sodimo - primerjalno vzeto - k bolj introvertnim narodom (podobno kot tudi naši sosedje Avstrijci, pa npr. Nemci, Nizozemci, britanski in skandinavski narodi, vsekakor pa ne sredozemski in južnobalkanski narodi). Tretji stereotip pa je po raziskovalnih rezultatih sodeč povsem zgrešen. Ne samo, da Slovenci v povprečju nismo med manj agresivnimi, blagimi in podredljivimi narodi, temveč prav nasprotno: na lestvicah lastnosti, kot so agresivnost, težnja po dominiranju in po neodvisnosti, smo zelo visoko. In prav zanimivo je, kako se prav na tem področju naše lastne predstave ne ujemajo s tistimi, kot jih imajo drugi o nas. Naši sosedje npr. nas nimajo za neagresivne in miroljubne, prej nasprotno; glede delavnosti in introvertnosti pa se njihove sodbe bolj ujemajo z našimi lastnimi.

Te ugotovitve naj na kratko ilustriram z empiričnimi podatki, ki prikazujejo povprečne vrednosti osebnostnih lastnosti reprezentativnih vzorcev slovenske populacije s primerljivimi vzorci drugih narodov. Tako nam slika 5 pokaže primerjavo med slovenskimi in britanskimi vzorci (za ženske in moške posebej) glede treh temeljnih dimenzij osebnosti: introvertnosti - ekstravertnosti, nevroticizma (čustvene stabilnosti - čustvene labilnosti) in psihotizma (osebnostne blagosti - osebnostne trdote), ki jih meri vprašalnik EOVS (originalno EPQ, Lojk, 1979). V primerjavi z britanskim vzorcem je opaziti pri slovenskih približno enako mero introvertnosti (tudi Britanci sodijo v svetovni "osebnostni geografiji" med bolj introvertne narode), in nevroticizma (emocionalne labilnosti), zato pa je pri Slovencih bistveno več psihotizma, ki vključuje tudi poteze kot so agresivnost, dominantnost, težnjo po manipuliranju, dogmatizem, maskulinitet, avanturizem ipd. Razmeroma visoko stopnjo te dimenzije pri Slovencih potrjujejo tudi druge študije, kot kaže slika 6 (Johnson in sod., 1989; Šipka, 1988; o tem tudi Musek, 1993; 1994).

Vendar je treba poudariti, da so razlike med povprečji sicer lahko statistično pomembne (tako kot v opisanem primeru med Slovenci in Britanci), nikakor pa niso prav velike. Ponovno velja opozoriti, da so pri primerjavah velikih skupin razlike znotraj skupin večje kot razlike med skupinami. Povprečnih razlik zato ne smemo posploševati na posameznik in na majhne skupine. Čeprav so Slovenci v povprečju npr. bolj introvertni od Italijanov, bi bilo neumno reči, da je vsak Slovenec bolj introverten od vsakega Italijana. Nasprotno, kakih 40 odstotkov Italijanov je bolj introvertnih od povprečnega Slovenca! Poleg tega se moramo krepko zavedati, da gre pri navedenih podatkih za povprečja, ki zabrisujejo tudi obstoj eventualnih notranjih, denimo regionalnih razlik v osebnostnih profilih, te so pa lahko tudi precejšnje (Musek, 1994; Trstenjak, 1991).

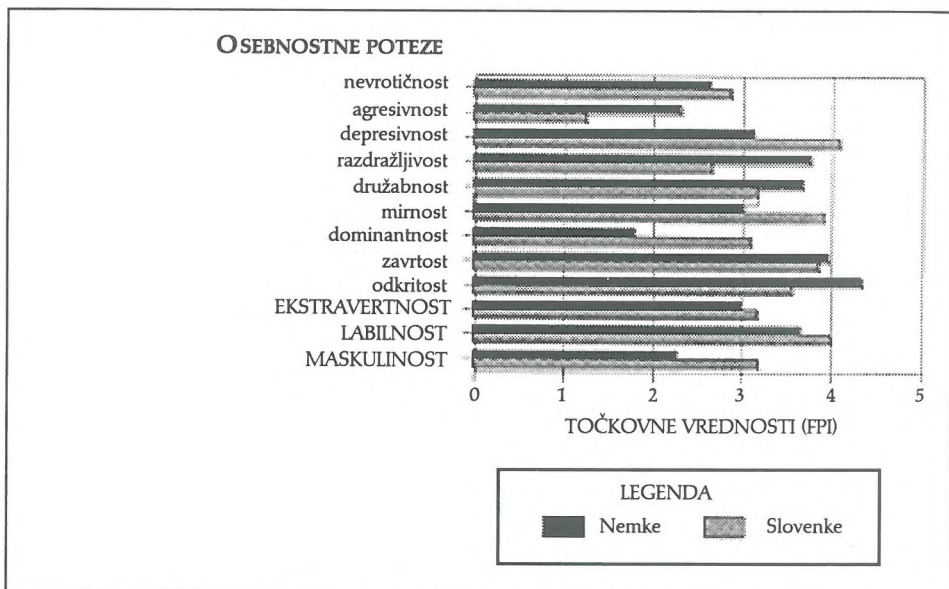
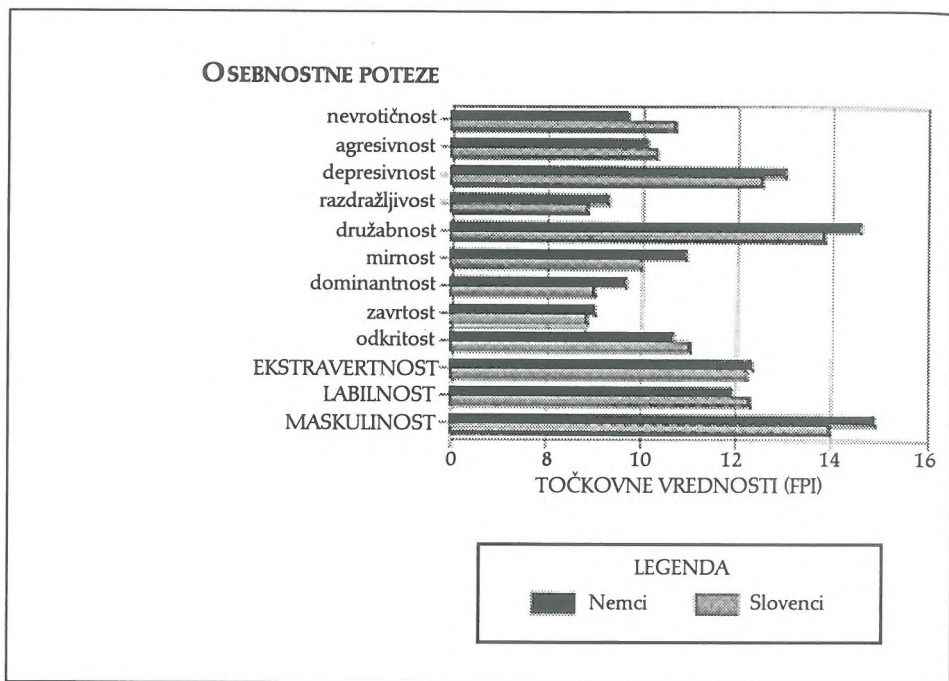
Slika 5. Primerjava med slovenskimi in britanskimi vzorci glede treh temeljnih dimenzij osebnosti.

Slika 6. Primerjava med slovenskimi in drugimi študentskimi vzorci glede na temeljno dimenzijo psihotizma (po Johnson in sod., 1989).

Drugi raziskovalne podatki (Musek, 1989; 1994) dopolnjujejo in tudi potrjujejo te ugotovitve. V primerjavi z Američani smo Slovenci v povprečju bolj introvertni, občutljivi in manj realistični. Nekateri raziskovalci ugotavljajo, da velja ta razlika nasploh za relativno nove (pionirske) kulture kot je npr. ameriška v primerjavi s starimi kot so evropske. Vse kaže, da smo tudi v povprečju bolj vestni in odgovorni, a obenem manj skupinsko usmerjeni in kooperativni.

Videli smo torej, da ima avtostereotip o introvertnosti Slovencev kar nekaj poldage v dejanskem osebnostnem profilu slovenske populacije. Slovenci smo nedvomno med narodnostnimi skupinami, ki so v povprečju bolj introvertne kot nekatere druge. Tak avtostereotip se verjetno ne bi niti mogel razviti, če ne bi tudi mejili na narode, ki so v povprečju bolj ekstravertni. To dokazano velja npr. za druge narode nekdanje Jugoslavije, še zlasti pa za mediteranski del njihove populacije. Po vsej verjetnosti velja to tudi za Italijane in Madžare, medtem ko moramo biti v primerjavah z Avstrijci in Nemci (glej sliko 7) previdni. Tudi oni sodijo, podobno kot npr. Britanci, Nizozemci in Skandinavci k bolj introvertnim narodom. Če razširimo primerjavo na večje geografske razsežnosti, tedaj najdemo v introvertnosti oziroma ekstravertnosti podobne razlike. K bolj introvertnim narodom sodijo severno in srednjeevropski narodi, Japonci, k bolj ekstravertnim pa sredozemski in latinski narodi, Arabci, Afričani. Narodi pionirskih kultur - Američani (ZDA), Kanadčani, Avstralci so, kot kaže, tudi nekoliko bolj ekstravertni kot narodi ustreznih izvirnejših kultur iz Evrope (npr. Britanci, Nemci, Skandinavci...).

Slika 7. Primerjava med slovenskimi in nemškimi vzorci v osebnostnem profilu FPI.

O stereotipu o marljivosti, storilnosti in discipliniranosti Slovencev na podlagi temeljnih dimenzij osebnosti ne bi mogli veliko povedati. Primarne poteze, med

njimi zlasti značajska poteza, ki jo Cattell označuje kot g-faktor (vestnost, marljivost, moralnost) pa kot da potrjujejo prislovično slovensko pridnost (Musek, 1994).

A povrnimo se še k morda najbolj spornemu avtostereotipu, po katerem si radi očitamo preveliko ponižnost, če ne kar hlapčevstvo. Videli smo, da relevantni psihološki podatki tega ne potrjujejo, in da nakazujejo nekaj prav nasprotnega. Visoka stopnja psihotocizma pri slovenski populaciji je bila primerjalno potrjena dovolj pogosto, da o veljavnosti tega podatka ne moremo dvomiti. To pa seveda pomeni, da smo Slovenci verjetno nad mednarodnim povprečjem, kar zadeva agresivnost, maskulino obnašanje, dominantnost, upornišvo, brezobzirnost, odpor zoper avtoritete, dogmatizem, težnjo po neodvisnosti in avanturizem. Prav nasprotno od omenjenega avtostereotipa.

Tudi za prislovično slovensko zavistnost in privoščljivost ("favšijo") najdemo potrdilo v teh naših podatkih. Slovenci zelo radi oponiramo, smo precej ambiciozni, dominantni in željni uveljavljanja, vendar smo se navadili to dosežati tako, da skušamo preprečevati uspešnost drugih, namesto, da bi jih skušali prekositi (po logiki rekla "naj sosedu krava crkne"). Naš odnos do sodelovanja in kooperacije ni najbolj konstruktiven. Radi oponiramo drugim, in če nimamo komu, ali pa drugim ne moremo, potem oponiramo drug drugemu. Privoščljivost, nepripravljenost popuščati in nespravljivost se verjetno skrivajo v visokih vrednostih psihotocizma. Naučiti se moramo končno usmerjati svoj individualizem in težnjo po dominiranju v konstruktivno tekmovanje in sodelovanje, namesto v neplodno medsebojno zavistnost, ljubosumnost in zdrहारstvo.

Pač pa nam dobljeni osebnostni profili osvetljujejo neko drugo slovensko problematiko, namreč relativno visoko stopnjo samomorilnosti. Zgolj nagibanje k depresivnosti in nevroticizmu pri Slovencih ni tako visoko, da bi lahko zaradi tega pričakovali populacijsko tako visoke vrednosti suicida. Toda hkratna kombinacija introvertnosti in agresivnosti pomeni, da se agresivnost usmerja k samemu sebi - to pa je seveda lahko populacijska podlaga za razmeroma visok odstotek samomorilnosti.

Psihološka podlaga samomorilnosti je obračanje agresivnosti k sebi, torej kombinacija stopnjevanje agresivnosti in introvertnosti. Tega pa imamo obojega v povprečju kar precej. In razumljivo je, da bo potlej tudi povprečje samomorov večje. Toda vsak samomor po sebi ima seveda čisto specifične sprožilne dejavnike. Le da se ti pri ljudeh z omenjeno osebnostno dispozicijo pogosteje pojavijo. Nasploh je pri Slovencih tudi precej drugih pojavov psihične motenosti. Podobno bi lahko povezali alkoholizem in uživanje drog z višjo mero depresivnosti, pa visoko število prometnih žrtev z agresivnostjo... In če se zavedamo teh povezav, potem bomo morali postati bolj pozorni na druge dejavnike, ki sopovzročajo te negativne pojave in jih je lažje spremeniti ali odstraniti kot osebnostne značilnosti. Te so zelo stabilne in nespremenljive.

Narodnostne predstave in predsodki imajo psihološki pomen, celo več funkcij imajo. Predvsem krepijo občutje nacionalne identitete, pripadnosti, dvigajo nacionalno samospoštovanje itd. Seveda pa je vprašljivo, če za kaj takega potrebujemo docela zgrešene samopredstave. Slovenci sodimo npr. med dovolj sposobne, izobražene in kultivirane narode (že iz zgodovinskih razlogov imajo npr. umetniki pri nas visoko ceno) in v vseh bistvenih pogledih, če se primerjamo z drugimi, se nam ni treba sramovati. Tudi tistih lastnosti, ki se nam ne zdijo tako zaželene, ni dobro

prikrivati. Bolje se je soočiti z njimi, tako bomo lažje premoščali njihove negativne učinke.

Prepričan sem, da ima ta stereotip med drugim obrambno psihološki značaj. Glejte, nekdo, ki je po naravi hlapčevski, se pač ne bo pritoževal, če se znajde v podrejenem položaju. Zadovoljen bo, saj mu prav to ustreza. Pač pa se bo pritoževal tisti, ki je po svoji naravi dominanten - upiral se bo, skušal izvleči iz podrejenosti in če mu ne bo uspelo (kot nam Slovencem dolgo časa ni), se ne bo nehal pritoževati. Hočem reči, da je tak stereotip pričakovana reakcija osebe, v našem primeru pa celega naroda, ki je frustriran v svojih težnjah po dominiranju in neodvisnosti.

Slovenci smo v osebnostnem pogledu enako različni in raznovrstni kot so drugi narodi, to jasno kažejo psihološke analize slovenske populacije. Vse pomembne osebnostne lastnosti so normalno porazdeljene kot dimenzije, vzdolž katerih se razporejamo od enega ekstrema do drugega. Med nami so nedvomne osebnostne razlike glede na populacijske in demografske razrede - glede na spol, starost, socioekonomske sloje, gospodarsko razvitost, regionalno strukturiranost. In slovenska povprečja, ki hočeš nočeš reprezentirajo naš narodnostni značaj, so v vsakem pogledu primerljiva in somerljiva z osebnostnimi povprečji drugih narodov. Umeščajo nas na naše mesto v mednarodnem "osebnostnem prostoru". To mesto je, če se omejimo na evropski in zahodni prostor, nekje blizu položaja, ki ga zavzemajo srednjeevropski, zlasti alpski narodi, je precej blizu položaju, ki ga imajo zahodni in severni evropski narodi, in že nekoliko bolj oddaljeno od položaja mediteranskih, balkanskih in vzhodnoevropskih narodov.

V nekaterih osebnostnih potezah in dimenzijah se pojavljajo razlike in posebnosti, ki opredeljujejo osebnostno specifičnost posameznih narodov. Tudi pri slovenski populaciji lahko odkrijemo nekaj takšnih specifičnosti. Slovenci po svojem psihološkem profilu sodimo med razmeroma introvertne in individualistično usmerjene narode, kar se ujema z našimi lastnimi in tudi tujimi stereotipi o nas. Podobno bi lahko dejali tudi za vestnost in marljivost, za nagibanje k depresivnosti in morda še o čem. Po drugi strani nam psihološke raziskave nedvoumno kažejo, da smo Slovenci v primerjavi z drugimi narodi v povprečju dokaj dominantni, agresivni in uporniški. To pa je v kričečem nasprotju s predstavo, da smo ponižen narod s hlapčevsko mentaliteto. Tudi glede sposobnosti in inteligentnosti smo vsaj v solidnem svetovnem povprečju.

Znanstvena opredelitev osebnostne strukture na ravni nacionalne skupnosti ima verjetno večji pomen, kot bi mislili. Njen smisel ni samo v tem, da nam ovzre ali pa potrjuje obstoječe in trdovratne stereotipe. Z vidika spoznanj o osebnostni strukturi lahko lažje razložimo nekatere nacionalne pojave, ki nas posebno begajo. Naj omenim samo nekaj takšnih: že omenjeni hlapčevski "sindrom", samomorilnost, "slovenska" pridnost, "slovenska" medsebojna zavistnost in neugnana težnja po neodvisnosti.

Osebnostni profil, ki se je uveljavil v našem prostoru ni od včeraj in lahko si predstavljamo, da je prispeval k naštetim kompleksom. A tudi ta profil je - vsaj delno - posledica razmer, v katerih so živeli in se gibali Slovenci. Odkar jih obdajajo številčnejši narodi, so v nezavidni situaciji nekoga, ki je vedno znova frustriran v težnji po uveljavljanju. Tako zgodovinski znaki kot analize osebnostne strukture danes nam kažejo, da pri Slovencih v povprečju ni ravno primanjkovalo naravne

agresivnosti, bojevitosti in celo teženj po dominiranju. Neuspešno soočanje s sosedji, ki so po številu in nacionalnih rezervah neprimerno močnejši, je verjetno poglobljalo občutja nemoči, obračanje k sebi in depresivnost. Agresivnost pa je v kombinaciji z introvertnostjo in depresivnostjo nedvomno osebnotna podlaga relativno visoke samomorilnosti in samouničevalnosti med Slovenci. Dalje, onemogočanje naše naravne agresivnosti, naše naravne težnje po uveljavljanju in ekspanziji, je del te energije nujno preusmerilo navznoter, v medsebojno agresivnost, ki se žal ni kazala kot ustvarjalna kompetitivnost, ampak kot tisto, kar še danes prislovično imenujemo "slovenska favšija". Po drugi strani se pri frustraciji nujno krepijo izvirne uveljavitvene težnje, težko dosegljivi cilji postajajo še privlačnejši. Slovenci smo se zato potegovali za neodvisnost celo v časih in razmerah, ko to ni bilo samo težko, temveč je bilo videti popolnoma nemogoče. Ko smo to končno le dosegli, smo se otesli zgodovinskega bremena. To bo nedvomno tudi razbremenilo našo nacionalno zavest in identiteto nekaterih balastnih vsebin.

Občutja ponižanosti in hlapčevstva so le nadaljnji spremljevalni pojav opisane frustracijskega procesa. In prav to je tipično: stereotipa o ponižnosti, hlapčevanju in neagresivnosti si ne bo ustvarjal tisti, ki se je s takšno vlogo sprijaznil, temveč tisti, ki se z njo noče sprijazniti. Submisiven človek se ne bo pritoževal zaradi podrejanja; pač pa se bo zaradi tega pritoževal dominanten človek, ki ga drugi prisilijo k pokornosti. Poleg tega je avtostereotip o ponižnosti in neagresivnosti nezavedno psihološko sredstvo, ki mora razorožiti nasprotnika in njegovo agresivnost in ki hkrati uspešno tolaži lastno moralno vest, lastni nadjaz, ki pač ne dovoljuje agresivnosti. In kot ugotavljajo naši psihologi in psihoanalitiki je "slovenski nadjaz" sploh poglavje zase. Slovenci smo kar precej storilno naravnani, tako da predstava o vestnosti in marljivosti ni iz trte izvita. Vendar se zdi, da bomo morali še kaj spremeniti v naši mentaliteti, da bomo svojo storilno naravnost razvili v res ustvarjalno produktivnost. V atmosferi zdrave medsebojne tekmovalnosti se to lahko hitro zgodi, ne pa tudi v atmosferi medsebojne zavistnosti, po kateri je treba prekositi drugega s tem, da mu odvzameš (ali pa to vsaj privoščiš), ne pa s tem, da več narediš.

Tudi kolektivizem, ki ga je na silo vsajal prejšnji sistem, osebnotni strukturi in tradiciji Slovencev ni bil pisan na kožo. Seveda ni mogel bistveno spremeniti osebnotnega profila, a prizadel ga je že s tem, da je preoblikoval našo mentaliteto. Še vedno se le stežka poslavljamo od vsiljene miselnosti egalitarizma brez odgovornosti, ki duši ustvarjalnost. Velike spremembe so nas tako osvobodile kar dveh hudih hipotek, osamosvojili smo se in hkrati otesli kolektivizma, tujega naši kulturi. Sproščeni teh dveh nacionalnih bremen, lahko veliko ustvarimo. Seveda pa je zdaj to bolj kot prej odvisno od nas samih.

LITERATURA

- Barrett, P. & Eysenck, S.B.G. The Assessment of Personality Factors across 25 countries. *Journal of Personality and Individual Differences*, 1984, 5, 615-632.
- Benedict, R. *Patterns of Culture*. London, Routledge and Sons, 1955.
- Cattell, R.B., Eber, H.W. & Tatsuoka, M. *Handbook for the Sixteen Personality Factor questionnaire* (3rd ed.). Champaign, Ill., Institute for Personality and

- Ability Testing, 1970.
- Cattell, R.B. Naučna analiza ličnosti. Beograd, BIGZ, 1975.
- Cocchiara, G. Storia del folklore in Europa. Torino, Bortinghieri, 1971. Prevod: Istorija folkloru u Europi. Beograd, Prosveta, 1985.
- Cvijić, J. Balkanski polotok in južnoslovanske dežele. 1931.
- Eckensberger; L. H. & Krewer, B. Die kulturvergleichende Perspektive. V: Herrmann, T. & Lantermann, E-D. (ur.). Persönlichkeitspsychologie. München - Wien - Baltimore, Urban & Schwarzenberg, 1985, 116-124.
- Fromm, E. Psychoanalytic characterology and its application to the understanding of culture. V: Sergent, S.S. & Smith, M.W. (izd.), Culture and personality. New York, The Viking Foundation Inc., 1949
- Fromm, E. Zdravo društvo. Beograd, Rad, 1963.
- Herder, J. G. "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" (orig. štirje zvezki, izšli v letih 1784-1791).
- Hegel, G.W. F. Filozofija povijesti. Zagreb, Kultura, 1951.
- Hegel, G.W. F. Fenomenologija duha. Zagreb, Kultura, 1955.
- Herodot. Zgodbe.
- Honigman, J. J. Culture and personality. New York, Harper and Brothers, 1954.
- Huckenbeck, H. Probleme ethnopsychologischer Forschung. In: Kontakte und Grenzen. Probleme der Volks-, Kultur- und Sozialforschung. Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag. Göttingen, Hogrefe, 1969, 35-48.
- Inkeles, A. Some sociological observations on culture and personality studies. V: Kluckhohn, C. & Murray, H. (izd.), Personality in nature, society and culture. New York, 1955.
- Johnson, R.C., Danko, G.P., Darvill, T.J., Bochner, S., Bowers, J.K., Yau-Huang Huang, Park, J.Y." Pečjak, V., Rahim, A.R.A. & Penington, D. Cross-cultural Assessment of Altruism and its Correlates. Journal of Personality and Individual Differences, 1989, 10, 8, 855-868.
- Kardiner, A. Individual and his Society. New York, Columbia University Press, 1939.
- Kluckhohn, C. Mirror for Man. New York, Mc Graw-Hill, 1949.
- Kluckhohn, C. & Murray, H. Personality in Nature, Society and Culture. New York, 1955.
- Linton, R. The Study of Man. New York, Columbia University Press, 1936.
- Lojk, L. EPQ, Eysenckov osebnostni vprašalnik. Priročnik. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, 1979.
- Mead, M. Culture and Personality. American Journal of Sociology, 42, 1936, 84-87.
- Merton, R.K. Social Theory and Social Structure. New York, Free Press, 1957.
- Musek, J. Osebnostni profil Slovencev. V zborniku: Posvetovanje psihologov Slovenije, Radenci 1988 in 1989, Ljubljana, Društvo psihologov Slovenije, 1990, str. 162-194.
- Musek, J. O osebnostnem profilu Slovencev. Anthropos, 1989, 1-2, 270-286.
- Musek, J. Osebnostni portret Slovencev. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Riesman, D. Usamljena gomila. Beograd, Nolit, 1965.

- Rizman, R. Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, Knjižnica revolucionarne teorije, 1991.
- Rosenthal, R. Experimenters effects in Behavioral Research. New York, Appleton Century Crofts, 1966.
- Schlegel, F. Filozofska predavanja (1804-1806).
- Spektorski, E. Zgodovina socialne filozofije. Ljubljana, Slovenska Matica, 1932.
- Susič, E. & Sedmak, D. Tiha asimilacija. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 1983.
- Trstenjak, A. Misli o slovenskem človeku. Ljubljana, Založništvo Slovenske knjige, 1991.
- Urbančič, I. K teoriji nacije, naroda, etnosa s posebnim ozirom na Slovence. Družboslovne razprave, 1985, 2, 5-72.
- Whiting, B.B. & Whiting, J. M. Children of six cultures. Cambridge, Harvard University Press, 1975.